© www.kjnt.ro/szovegtar

Szacsvay Éva

SZENT KATALIN: LEGENDÁK, KULTUSZOK, ÜNNEPEK, TÁRGYAK

„Művészettörténészi kutatómunkám során érdeklődésem homlokterébe került az archaikus szent szövegek kapcsolata a szakrális művészettel, s az imádságok összefüggése a középkor és a barokk századok számos ikonográfiai típusával, amelyek szinte illusztrálják a költői anyagot s együttszemlélésük kölcsönhatásában koruk kultuszát, lelkiségét dokumentálják. (…) A látomásirodalom és az egyéni devóció döbbenetes ereje kiolvasható a minduntalan ismétlődő drámai szóképekből. Ezek vizuális változataira ismerünk a népszerűvé vált ikonográfiai típusokban, amelyek az epikus eseményekből kegyképpé redukálódtak."[1] Szilárdfy Zoltán bevezető szavait a *Szó és kép. Az archaikus szent szövegek tükröződése az ikonográfiában* című, Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapját köszöntő kötetében megjelent tanulmányából idéztem, amely segít bemutatni, milyen nagy szerepe volt a néprajzi és művészettörténeti kutatás összekapcsolásának. Varga Zsuzsa művészettörténész a Néprajzi Múzeumba való kinevezésének, az ő és a fent említett Szilárdfy Zoltán együttműködésének eredménye az Egyházi Gyűjtemény létrehozása. Mindketten részt vállaltak e folyamatban, megfogalmazták, hogy e tárgyakat nem a művészi kifejezés, hanem a kegyességi funkció teszi a múzeumok értékes gyűjteményi tárgyaivá. Köszönettel emlékezem a 2017-ben elhunyt Szilárdfy Zoltán atyára, művészettörténészre. Az ő szemléletéhez hasonlóan teszek kísérletet a Szent Katalint bemutató nyelvi, irodalmi, zenei, rituális, színjátékszerű, víziós és képi, majd tárgyi megjelenítés „együttszemlélésére".

I. Alexandriai Szűz Szent Katalin története és legendája – szöveges emlékek

1. *Legenda Aurea* latin nyelvű kódex – prózai szöveg

Szent Katalin hazai ismertségéről számos adat tanúskodik: a 14–16. század között készült és máig fennmaradt mintegy harminc különböző képzőművészeti ábrázolás (falképek, kőfaragványok, szobrok, miniatúrák), valamint a szöveges emlékek: Temesvári Pelbárt *Pomerium*ában található négy (latin nyelvű) Katalin-napi prédikáció, két magyar nyelvű, prózai Katalin-legenda a *Debreceni*, illetve az *Érdy-kó-*

1 Szilárdfy 2001. 267.

*dex*ben (1519 és 1527), az *Érsekújvári kódex*ben található verses legenda (1529–31) és Telegdi Miklós 1580-ból származó Katalin-prédikációja. Ha a fentiekhez hozzátesszük, hogy Magyarországon az első Domonkos-rendi női kolostort Bertalan püspök Szent Katalin tiszteletére alapította 1240-ben, Veszprémvölgyben, talán nem tűnik merő véletlennek, hogy Alexandriai Szent Katalin verses legendája éppen egy Domonkos-rendi apáca másolatában maradt ránk.[2] Az első, hazai latin nyelvű elbeszélés Jacobus de Voragine 13. században keletkezett *Legenda Aurea*ja, Bárczi Ildikó és Madas Edit fordításában és gondozásában olvasható.

„Katalin (Catherina) a catha, azaz 'egyetemes' és a 'romlás' (ruina) szavakból származik, s annyit tesz, mint 'egyetemes romlás', mert egyetemesen lerombolta az ördög összes építményét. Összerombolta a gőg építményét a benne élő alázat által; a testi vágyét megőrzött szüzessége által; a földi mohóságét a földi dolgok megvetése által. Vagy a Katalin annyi, mint 'láncocska' (catenula), mert jócselekedetekből láncot kovácsolt, melyen fölhágott az égbe. Ennek a láncnak vagy létrának négy foka volt: a cselekvés ártatlansága, a szív tisztasága, a hiú világ megvetése és az igazság szólása. Ezt a sorrendet a próféta állítja fel, mondván: »Ki mégyen fel az Úr hegyére, avagy ki áll az ő szent helyén?« És így felel: »Az ártatlan kezű és a tiszta szívű, ki magát hiúságra nem adja, sem álnoksággal nem esküdött felebarátjának«." (Zsolt 23, 3–4). A hosszú és részletekben gazdag történetben a prózai szövegben Katalin mondandóit színjátékszerűen szó szerint idézik, és néhány verses idézetet is találunk e prózai elbeszélésben.

Katalin története a különböző források szerint eltérő *születésének csodáját* a *Legenda Aurea* nem mutatja be. A gyermektelen királyi pár bölcs, de már keresztény tanácsadója tanácsolja egy új aranyszobor felajánlását egy új istennek. A szobor kereszt formájú lesz, a templomba bevíve, az ott levő bálványok összeomlanak. A csoda megtörténik, a királyi anya megfogan, leánygyermeket szül.

A történetek többsége a 18 éves Katalin életének bemutatásával kezdődik. A szüleit már elvesztett árva életformája a gazdagság. A királyi javakkal és a császárral kerül konfliktusba, amikor az keresztények sokaságát kívánja elveszteni. Vitájuk során hosszan érvel a *keresztény eszmék bölcs* felsorakoztatásával. A templom kapuja előtt állva hosszan vitatkozott a császárral különböző szillogisztikus érvekkel allegorikusan, metaforikusan, dialektikusan és misztikusan. Ezután köznapi beszédre váltva így szólt: *„Ezeket, mint bölcsnek mondottam néked. Most mondd meg, miért gyűjtötted össze értelmetlenül ezt a tömeget, hogy a bálványok balgaságát imádják! Ezt a templomot csodálod, melyet mesteremberek keze készített, csodálod az értékes díszítményeket, melyeket, mint egy porszemet, a szél bármikor elsöpörhet? Az eget csodáld inkább s a földet, a tengert, s mindazt, ami bennük van! Az ég ékességeit csodáld, a napot, a holdat és a csillagokat, csodáld engedelmességüket, hogy a világ kezdetétől annak végezetéig éjjel-nappal nyugat felé igyekeznek, majd*

2 Kővári 2002.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

keletről visszatérnek, fáradhatatlanul. És amikor látod, keresd és ismerd meg, hogy ki hatalmasabb náluk" (*Legenda Aurea*).[3] A történet középpontjában a királyleány vitára kész bölcsessége áll, melyet a császár ötven bölcsének kíván bemutatni, és amely Katalint *mint okos, tudós, bölcs nőt* tesz híressé, kivételessé. A modern fordítás is kiemeli vitakészségének tudós elemeit, amellyel a 9. század bölcseletét (amikorra a legenda első lejegyzésének idejét teszik) a legenda szerzője bemutatta.

Misztikus eljegyzését, legendájának központi motvumát egyetlen mondatában jelzi e szöveg írója: „*Ő az én istenem, szerelmem, pásztorom és egyetlen jegyesem*" – mondja válaszként a császárnak, amikor halállal, szenvedéssel való megkínzását ígéri, hivatkozva áldozatvállalásakor Krisztus áldozatára. Misztikus eljegyzésének történetét részletesebben az *Érsekújvári kódex* verses legendája beszéli el, amelyben a fiatal leány látomásában megjelenő Mária és az ölében ülő Kisded, a gyermek Jézus gyűrűt húz a leány ujjára Mária kegyes segítségével.

Egy másik látomásos képben a királyné jelenik meg leánya védelmére, őt megkínozzák, a császárnak kiáltja, hogy felvette Krisztus hitét, és imádkozik Katalinért.

Kerékkel történő megkínzatásának leírása a *Legenda Aurea* szövegében így olvasható: „*Ekkor egy prefektus az őrjöngő királynak azt tanácsolta, hogy három napon belül készíttessen négy darab, vasfűrészekkel és hegyes szögekkel körül tűzdelt kereket, hogy azok a legszörnyűbb kínok közt szaggassák szét a szüzet, s hogy elrettentse a többi keresztényt e példás büntetés. Megparancsolták, hogy két kereket az egyik irányba, a másik kettőt pedig az ellenkező irányba forgassanak, úgy, hogy ezek alulról szaggassák a testét, amazok meg felülről tépjék. Akkor a szent szűz kérte az Urat, hogy nevének dicséretére és a körülállók megtérítésére törje össze e szörnyű szerszámot. És íme, az Úr angyala olyan erővel zúzta össze a malmot, hogy szétrepülő darabjai négyezer pogányt öltek meg*".[4]

Porphyrius, a császár fő tanácsadója és katonái is megvallják, áttértek a krisztusi hitre. A császár eszeveszetten elrendeli Katalin és a megtérítettek fejének vesztését. Katalin végső imáját, mennybe vételét égi szózat zárja le: a legenda itt tartalmazza az ígéretet, akik *Katalinhoz fordulnak, az ég segítségét* elnyerik: „*Ó, hívők reménysége és üdve, ó, szüzek ékessége és dicsősége, Jézusom, jó király, esedezem hozzád, hogy ha valaki megemlékezik szenvedésemről a végóráján, vagy bármi szükségében engem hív, kegyesen hallgasd meg, és teljesítsd kérését!*" Ekkor szózat hallatszott: „*Jöjj, kedvesem, jegyesem, íme az ég kapuja nyitva áll előtted. És megígérem, hogy azoknak, akik halálodról buzgó lélekkel megemlékeznek, a kért segítséget megadom a mennyekből*".[5]

Lefejezésekor *testéből vér helyett tej* folyt. (Krisztus vére, Mária teje). Az angyalok felemelték testét, felvitték a Sínai-hegyre, és eltemették. Csontjaiból folyama-

3 Voragine 2004 (*Legenda Aurea*).
4 Uo.
5 Uo.

tosan *olaj szivárog, amely minden beteget meggyógyít. A csodák folytatódtak: „Mondják, hogy egy roueni szerzetes a Sinai hegyhez zarándokolt, s ott hét évig buzgón szolgált Szent Katalinnak. Állhatatosan könyörgött, hogy méltó legyen a szent testének egy darabkáját megkapni. Egyszer csak a kézről levált az egyik ujjperc. A szerzetes Isten ajándékaként fogadta, és magával vitte kolostorába"*.[6] A szövegben itt történik utalás a legenda európai elterjedésére. A csodasorban a Katalinhoz imádkozó, de tiszteletét elhanyagoló asszony előtt megjelenő szent arcát elfátyolozta.

„Fontos megjegyeznünk, hogy Katalin öt dologban tűnik különösen csodálatra méltónak: a bölcsességben, az ékesszólásban, az állhatatosságban, a szűzi tisztaságban és a kiváltságos méltóságban."[7] A legenda szerzője érdemesnek tartotta e bölcsességet a kor és a maga tudományossága szerint jellemezni: *„Csodálatra méltó volt a bölcsességben, minthogy a filozófia teljességét bírta. A filozófia, illetve a bölcsesség elméleti, gyakorlati és logikai részekre osztható. Az elméleti filozófia egyesek szerint megint csak három ágra bomlik: intellektuális, természeti és matematikai területekre. Katalinban megvolt az intellektuális bölcsesség az isteni dolgok ismerete által; ezt főként a rétorokkal szemben használta föl, akiknek bebizonyította, hogy egyetlen igaz Isten van, s meggyőzte őket, hogy az összes többi isten hamis. Megvolt benne a természeti bölcsesség minden alacsonyabb rangú dolog ismerete által; ezt elsősorban a császárral való vitájában használta föl, amint ezt fentebb láttuk. A matematikai bölcsesség is megvolt benne a földi dolgok megvetése által. Ez a tudomány ugyanis Boethius szerint az anyag nélküli formán elmélkedik elvontan. Katalinban ez is megvolt, amikor lelkét minden anyagi dolog szeretetétől elfordította. Bizonyította ezt, amikor a származása felől érdeklődő császárnak így válaszolt: »Katalin vagyok, Costus király egyetlen leánya. Ámbár bíborban születtem stb.« De még inkább használta a bölcsesség ezen fajtáját, amikor a királynét a világ megvetésére, önmaga lenézésére és az örök Ország utáni vágyakozásra lelkesítette"*.[8] Tudományos képességeinek bemutatását a legenda záró fejezetében a „csodás volt" szókapcsolattal mutatja be.

2. Nyelvtörténeti áttekintés, verses legenda – lírai szöveg

A magyar nyelv- és irodalomtudomány, valamint a folklorisztika számára kiemelkedő értéke a Szűz Szent Katalin magyar nyelvű *verses legendájának* van, amelyet az *Érsekújvári kódex* őrzött meg.

Katona Lajos[9] hatalmas tudományos munkássága először tekinti át az irodalom és folklór határán értelmezhető kódexeinket, latin filológiai ismereteivel sikeresen értelmezi és kutatja fel az ismeretlen latin változatok között a magyar nyelvű alko-

6 Uo.
7 Uo.
8 Uo.
9 Katona 1912, illetve Császár Elemér bevezetője ugyanitt: Császár 1912.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tások előzményeit. Alexandriai Szent Katalin verses legendájának kötetnyi terjedelmű feldolgozása[10] mellett Sienai Szent Katalin legendájának forrásait is feltárta.[11] Császár Elemér írja: „A Sienai Szent Katalin életének (*Érsekújvári kódex*) addig föl nem derített származású részleteit visszavezette forrásukra, a szent Dialogusainak Raymundustól készített latin fordítására." Császár Elemér szerint munkásságának kiemelten kedvelt és kutatott területe volt a legendairodalom feltárása, *A legendák élettana* címen nagyobb, összefoglaló tanulmányt is készített.[12] Katona, a magyar *folkl*órkutatás elindítója, elméleti megalapozója, pályája utolsó harmadában az irodalomtudomány felé fordult és abban is kiemelkedő munkásságával tárta fel összehasonlító módszerrel magyar nyelvű késő középkori irodalmunkat.

Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténet*e a *Verses munkák 1400–1526-ig* című fejezetben tárgyalja Alexandriai Szent Katalin verses legendáját. A középkori verses legendák latin egyházi énekek verses fordításai, alkalmi fohászok, áhítatos tanítások, továbbá Istent, Jézus Krisztust, Szűz Máriát és a szenteket dicsőítő énekek[13]. Pintér a legjelentősebb középkori lírai elbeszélő műnek tartja: „Az elbeszélő költemények közül már terjedelmével is kitűnik: Alexandriai Szent Katalin verses legendája. Több mint négyezer sorból áll, egymagában nagyobb terjedelmű mint a középkor többi magyar nyelvű verses emléke együttvéve. Latin szöveg nyomán dolgozó szövegfordítója páros rímű verssorokba szedte Szent Katalin életét születésétől kezdve haláláig".[14]

Lejegyzője vagy másolója egy Domonkos-rendi apáca, Sövényházi Márta volt, a kódex másolásának vagy egy másolat másolásának ideje a 16. század. A verses legenda nagy fontosságú műfaj a középkor végétől, mind az egyházi, mind a kibontakozó világi irodalomban: „A verses legendára a verses epika nagyobb körébe tartozó műfajokkal együtt (verses elbeszélés, verses regény stb.) az átmenetiség jellemző: az epika és a líra határmezsgyéjén helyezkedik el. Lírai oldalról közelítve a kiindulási alapul is szolgáló cantilénákat, himnuszokat, szekvenciákat, az epika felől egyértelműen a legendát nevezhetjük meg a verses legendához legközelebb álló műfajokként. Bár a középkorban az uralkodó elbeszélő műfaj a szentekről szóló legenda volt, érdekes, hogy a verses epika kevésbé vált népszerű formájává a vallásos irodalomnak" – értelmezi a kérdést Kővári Krisztina tanulmányában.[15] Mind a tartalmi elemzések, mind Kővári formai elemzése meg kellett, hogy birkózzon a négyezer-hetvennégy soros verses epikával. Ez látszik a legterjedelmesebb szövegnek, amely Szűz Szent Katalinról magyar nyelven fennmaradt. Nyom-

10 Katona 1903b
11 Császár 1912. 77.
12 Uo.
13 Pintér 1928. I. 21.
14 Uo.
15 Kővári 2002.

tatásban először Toldy Ferenc adta ki 1855-ben, aki a két prózai elbeszélést a verses legendával együtt egy kötetben jelentette meg.[16] Madas Edit–Haader Lea kiadásában a modern kutatások eredményeivel (a másolás időpontja 1529–1531, a Nyulak szigetén Domonkos-rendi apácák, a kézírások elemzése szerint Sövényházi Márta sororral együtt öten dolgoztak, stb.) jelent meg.[17]

A szentnek a 10. században megírt vértanútörténetét a 13. században egészítették ki megtérésének, majd születésének regényes históriájával. Madas Edit–Haader Lea a kódex bevezetőjében a verses legenda tartalmát az alábbiakban foglalja össze: „Costus, a gyermektelen alexandriai király a bölcs Alforabius tanácsára képet csináltatott az istenek Istenének, hozzá fohászkodott gyermekért. Leánya született, akit egy remete keresztelt Katalinnak. Krisztus eljegyezte a királylányt. Katalin vitába szállt a keresztényeket üldöző Maxentius császárral, s a meggyőzésére kiállított 50 pogány bölcset megtérítette. Miután minden kínzást erős lélekkel kiállt, a császár lefejeztette. A legenda prózai változata a DebrK.-ben és az ÉrdyK.-ben olvasható, forrásuk Temesvári Pelbárt Pomeriuma. A teológiai fejtegetésekben és fordulatos filozófiai vitákban bővelkedő vers is latin előkép alapján készült, de mint vers jóval önállóbb lehet fordításaink többségénél. Közvetlen forrása és szerzője, aki föltehetően Temesvári Pelbárttal közös forrásból dolgozott, ismeretlen. A szöveget jól értve, latinizmusoktól menten, könnyedén versel. A jó ritmusú, páros rímű nyolcas a többszöri másolás és javítgatás miatt sokat romlott. A külföldi kutatások tükrében szükség lenne új, monografikus feldolgozására".[18]

A verses legenda 117, számmal jelzett fejezetre oszlik, amelyek párbeszédekből, cselekvésekből, történésekből, elbeszélésekből tanításokból, versszakaszokkal osztódnak és épülnek fel, e szövegfejezetek címmel nem, csak számozással vannak megjelölve.[19] Az *Érsekújvári kódex* tartalmi bemutatására e nagy terjedelem miatt nem vállalkozhatom, csupán a *Legenda Aureá*hoz képest mutatkozó „többletet" mutatnám be, mint ami a szentkultusz kialakulásához szükséges további elemeket tartalmazza.

Szent Katalin születését, majd keresztelését egy remete segítségével csak az *Érsekújvári kódex* tartalmazza, a latin változatból hiányzik. A további változatok a 18 éves leány bemutatásával indulnak: szüzessége, misztikus jegyessége, Máriával való kapcsolata, okossága, vitáinak részletes bemutatása. A bölcsek legyőzése és megtérítése, szembekerülése a császárral, megkínzása és annak csodája, lefejezése, sokkal részletgazdagabban, terjedelmesebben jelenik meg a lírai elbeszélésben, mint az *Érdy-kódex* és a *Debreceni kódex* prózai elbeszélésében vagy a róla szóló prédikációban. Ugyanakkor azok írói készségei magasabbnak tűnnek. Toldy Ferenc, valamennyi Szent Katalin szöveg közreadója, a prózai szövegeket magasra

16 Toldy 1855.
17 Madas–Haader 2012.
18 Uo., bevezető.
19 Toldy 1855

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

értékeli. A *Debreceni kódex* ismeretlen szerzője Temesvári Pelbárt nyomán írja meg – aki a *Legenda Aurea* nyomán dolgozott – „az Arany legenda szerint készült, de a kifejezést és az előadást tekintve nagy szabadsággal. Tudni illik, magyar író mindkét eredetiét irtóztatókép kiszélesítik, az elbeszélést gyakran beszélgető alakra veszi, mi által viszont élénkebbé lesz, néha intrapolálja szentírási helyekkel, apró magyarázatokkal, de a kor erkölcseire vonatkozó intésekkel is".[20] Itt érdemes megemlíteni Kővári Krisztina formai elemzésének filológiai eredményeit, amelyek során a verses legenda tökéletlen formai megoldásait vizsgálja. Ezek kapcsán ugyanis felmerül a mű költői hibáinak többféle értelmezési lehetősége. Vargyas Lajos és Horváth János regiszterbeli elemet látott a ritmikai, rímbeli hibákban, Kővári viszont ezeket a hibákat azzal magyarázza, hogy a legenda – a kódexirodalom sok más magyar nyelvű vallásos műfajához, például imádságokhoz, tanításokhoz, példákhoz, himnuszokhoz, énekekhez hasonlóan – a latinul nem tudó apácák lelki igényeit elégítette ki, ezért ezeket egymásról másolták, és így a szövegek kezdetleges formai megoldásai később javultak, tökéletesedtek. Az apácarendek rétegződése ugyancsak magyarázatul szolgálhat a szövegek formai jegyeire. Az alsó, kolduló rend tagjai már egy lefelé mozduló írásgyakorlatot ismertek.[21] A kérdés a folklorisztika számára is fontos, ugyanis Szent Katalinnak a 16. század első harmadából, a késő középkorból származó verses legendája az ősi magyar felező nyolcas, páros rímű verselésünk első példái közé tartozik. Az *Érdy-kódex* Szent Katalin-elbeszélése – Toldy Ferenc elgondolása szerint – értékes és írói képességei alapján felülmúlja a verses legenda szerzőjét. Prózai legenda a névtelen néma barát múzeumi nagy homiliáriumában, az úgynevezett *Érdy-kódex* lapjain olvasható (665–675. old.). Toldy Ferenc erről ezt írja: „Mindkét prózai legenda bár a középkor vég évekből való, mégis felette tanulságos; szépségére nézve a carthausi[22] érdemli hihetőleg szentferenci társa[23] felett az elsőséget".[24]

Kriza Ildikó a legendaballada jelentőségéről értekezik népköltészetünk kialakulási folyamataiban.[25] A folklór és a középkori legenda közötti összefüggésekre vonatkozóan nincsenek folklorisztikai kutatások, de a szerző egyik gyűjtőútja alkalmával gyűjtött Katalinról szóló balladát, amelynek előzménye minden bizonnyal az Alexandriai Szent Katalin verses legendája volt. A Dunántúlról származó folklórszövegek távolsága a legendaballadától feltűnő, de Kriza Ilikó ennek ellenére feltételezi az összefüggést a kódexirodalom és folklór között.[26] „A mi szórványadatunk feltétlenül összefügg a szomszéd népek folklórjával, de a részletek még

20 Toldy 1855. XXXI.
21 Kővári 2002, Volf 1855.
22 *Érdy-kódex*, 1527.
23 *Debreceni kódex*, 1519.
24 Toldy 1855.
25 Kriza 1982. 138–143.
26 Kriza 1983. 138–139.

feltáratlanok."[27] Szent Katalin kultusza a kora kereszténység vagy a bizánci kereszténység hatását sejteti, „mivel a római egyház nem fogadta szentjei közé Katalint".[28] A Szent Katalin tiszteletére felszentelt templomok, kápolnák oltárok geográfiai megjelenése erős nyugati és német hatást mutatnak, déli és keleti területeinken a bizánci hatás feltételezhető.

II. Katalin szentek

A *Magyar katolikus lexikon* az alábbi Katalin nevű szenteket mutatja be: Alexandriai Szent Katalin (300 körül), Bolognai Szent Katalin (1413–1463, Drechsel), Philadelphiai Szent Katalin (1855–1955), Genovai Szent Katalin (1445–1510), Labouré Szent Katalin (1806–1856), Ricci Szent Katalin (1522–1590), Svéd Szent Katalin (1331–1381), Sienai Szent Katalin, Benincasa (1347–1380). Nem szentek, de jelentős egyházi személyek Boldog Szent Katalin boszniai királynő (1424–1478), Katalin, IV. Béla leánya (1230–1242), Katalin, V. István király leánya (1256–1318). Bemutatásunkban csak a hazai kultuszok szentjeit mutatjuk be, építve Bálint Sándor munkásságára, és a Néprajzi Múzeum tárgyait véve alapul.

1. Sienai Szent Katalin alakját az ***Érsekújvári kódex*** is bemutatja. Madas Edit–Haader Lea a kódexet közreadó szöveget bevezető tanulmánya[29] kiemeli a szentek történeteiből, mint irodalmi értékeket, mindkét Szent Katalin legendáját: „A szentek legendái gyakran irodalmi igényű olvasmányok, mint a pseudo-ágostoni levél Szent Jeromosról, Sienai Szent Katalin élete vagy Alexandriai Szent Katalin hazai viszonylatban egyedülálló verses legendája." Az idézett élettörténet – amelyben érdemes felfigyelni arra, hogy a szent is, mint a kódex lejegyzői, a Domonkos-nőirend tagjai volt.

„Sienai Szent Katalin élete (382–424 és 429–430). – Sienai Szent Katalin (Siena, 1347. március 25. – Róma, 1380. április 29.) domonkos harmadrendi szerzetes, korának nagy befolyású, misztikus-aszkéta személyisége, ***1461-ben avatták szentté, 1970 óta egyházdoktor****. Életrajzát lelki vezetője, Capuai Boldog Rajmund domonkos szerzetes írta meg a szentté avatás érdekében. Művei az isteni gondviselésről szóló, gyakran elragadtatott állapotban diktált Dialógus, valamint rendkívül kiterjedt levelezése. Az ÉrsK. legendájának latin eredetijét Katona Lajos azonosította, de a szerző gyűjtőútja alkalmával Katalinról szóló legendaballát jegyzett fel (Katona 1906, 191–199). Antoninus Florentinus (firenzei) érsek Chronicon című műve már ismert volt a Nyulak szigetén, Szent Domonkos életének (DomK.) is ez a mű az egyik fontos forrása. A Sienai Szent Katalin-legenda (pars III., tit. XXIII., c. 14) fordítója*

27 Kríza 1983.139.
28 Kríza 1983. 139. Hivatkozásai: Sánta 1934, Timkó 1971.
29 Madas–Haader 2012.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

a fordítás során kisebb részeket összevon, kihagy. A krónikából merített életrajzot a kódexben megelőzi Szent Katalin Dialógusának egy részlete az engedelmességről (kompiláció a 154., 155. és 159. fejezetekből). Ezt a részletet Sövényházi Márta a legenda egy konkrét pontjához utalja. A kódex bekötésekor a legenda utolsó levele két hellyel odébb, a következő mű lapjai közé keveredett".

Adolf Spamer a Katalinok 14–15. századi kultuszának kialakulásával kapcsolatban felidézi a németalföldi, nyugati német területek első női kolostorainak megalapítását, Martin Weinbergerre hivatkozva, aki bemutatta a Nürnbergi Katherinen Kloster fametszetű szentképkiadásainak 14. századi munkásságát.[30]

2. Ricci Szent Katalin *(Sandrina)* (Firenze, 1522 április 23. – Prato, 1590. febr. 1.). Velencei nemes leánya, anyja halála után apáca nagynénje nevelte, 12 évesen lépett be a kolostorba, hogy apja házasítási szándékától megmeneküljön. „Belépése után megbetegedett, és éveken át sokat szenvedett. Jézus szenvedéséből merített erőt fájdalmai elviseléséhez, az ő korában bámulatos hősiességgel. Már tizenkilenc évesen újoncmesternő lett, később pedig szubpriornő, és harmincéves kora előtt priornővé választották. Akkoriban az volt a szokás a kolostorokban, hogy előkelő hölgyeket tettek meg főnöknőnek; Katalin esetében azonban nem ez volt az egyedüli ok, ugyanis hamarosan felismerték rendkívüli jámborságát. Különösen buzgó szeretettel merült bele Krisztus szenvedésének szemlélésébe, és amikor húszéves lett, megkezdődött rendkívüli kegyelemadományainak időszaka. Minden héten csütörtök déltől péntek estig elragadtatásban élte át Katalin az Úr szenvedését. Megkapta Krisztus sebeit is kezére és lábára, valamint a töviskorona lenyomatát a fején, később pedig misztikus eljegyzésének gyűrűjét is."[31] Pratóban a Katalin-kolostorban történt mindez. Jelenései vonzották oda a zarándokokat, de kitartó imádságai jelenéseit megszüntették. Elragadtatásai nélkül is nőtt híre, látogatták, tanácsot kértek tőle. 1732-ben boldoggá, 1746. június 29-én pedig szentté avatták.

3. Labouré Szent Katalin (Fain-les-Moutiers, 1806. május 2. – Párizs, 1876. december 31.). Parasztcsalád 11 gyermeke közül a 9. volt, anyja halála után nővére apáca lett, őt már nem engedték apácának. Ellátta nagy családját, kegyes életet élt. Megálmodta több alkalommal rendbe való belépését, ami 30 éves korában sikerült a párizsi irgalmas rendű kolostorba. Előre láttatja a júliusi forradalom kitörésének eseményeit, a rendházukba menekülő püspököt. Látomása volt a földgömbön álló Szűz Anyáról és a hozzáfohászkodó ima szövegéről, amely megjelent egy ovális képen, aminek hatására érmeket kezdtek kiadni, melyek csodatevő erejük révén a „csodás érme" nevet kapták. Mária titokzatos fogantatásának ismertté válása az érmék terjedésével történt. 46 évet dolgozott a párizsi öregek otthonában.

30 Spamer 1930. 30.; Weinberger 1925.
31 *Katolikus lexikon: http://www.katolikus.hu/szentek/0213.html*

Kegyességében az ima jelentette a megváltást: *„Imádkozni nem nehéz. Amikor a kápolnába megyek, letérdelek a jó Isten előtt, és így szólok Hozzá: Uram, itt vagyok. Add, amit akarsz! Ha ad nekem valamit (lelki vigasztalást, felüdülést), vidám vagyok és megköszönöm neki. Ha semmit sem ad, azt is megköszönöm, mert tudom, hogy semmit sem érdemlek. Utána pedig elmondok Neki mindent, ami az eszembe jut, elbeszélem szenvedéseimet és örömeimet, és hallgatom Őt. Ha ti is hallgatjátok, hozzátok is szól majd. A jó Istennel ugyanis beszélni kell és hallgatni kell Őt. Mindig szól, ha egyszerűen és szerényen átadjuk Neki magunkat."*[32] Fiatalabb rendtestvéreinek ezt tanácsolta: *„Ha bánatod van, menj a szentségház elé, és mondj el mindent a jó Istennek! Ő senkinek sem adja tovább"*.[33] Halála után teste épen maradt; az irgalmas nővérek párizsi templomában nyugszik. 1933-ban boldoggá, 1947. július 27-én szentté avatták.

III. Szent Katalin-énekek és -imák

Alexandriai Szent Katalin kultuszának középkori kibontakozásában a női kolostorok alapításainak igénye, a humanizmus hatása erős lehetett. A közvetítő szerepében hozzáfordulók imái és énekei, a prédikációk mellett, a szóbeliség szintjén történtek. Legalábbis erre utalnak a kutatások, amint a kolostorok közötti mozgás, kapcsolatok is erre engednek következtetni. Az egyházi megerősítés az újabb Szent Katalinok megjelenésével felerősödik, amely a latin nyelvű kezdetek után az anyanyelvű fohászok és énekek elterjedését segítette. A kódexekben, a legendákban feltűnnek imaszerű fordulatok, fohászok és kivételesen ének is. Az *Érdy-kódex*ben[34] az énekelt fohász az átmenetet mutatja:

„Méltán énekli[35] *az anyaszentegyház: Óh áldott szűz szent Katherina, ki vagy doktoroknak doktora és mestereknek mestere, taníts meg minket Minden igazságnak oltára és istennek bizon ismeretire. Óh nemes asszonyunk kérünk, imágy érettünk Te kegyes uradnak előtte"*.

A legenda első szakasza ***imádság***, amelyben összegezve a szent csodálatos erényeit, fordulnak hozzá: *„… ez mai napon szent hálának és szenvedésinek ünnepét szét e széles világon, kinek tisztességére, mi ájtatosságunknak, és idvességes tanuságunknak lelki gerjesztésére, mi keveset akarnánk szólni mint bűnösök tehetségnek szolgáltatására és szent lélek magasztos bölcsességének nyerésére folyamodnunk kell,*

32 *Katolikus lexikon.*
33 *Katolikus lexikon: http://www.katolikus.hu/szentek/1231-249.html*
34 Érdy-Codex VI. 1526-27, Karthauzi szerzetes, nyomtatásban 1867-ben jelent meg, Volf György kiadásában.
35 Kiemelés tőlem – Sz. É.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Úr Isten királynak ő jegyesének irgalmasságához, hogy legyen méltó és kegyes az mi bűnüs szivünknek, szájunkban az mi szent dicsérettyük Ámen".[36]

Mint azt az imádságot elemző filológia állítja, az ima nem pusztán szöveg, hanem a szöveg kimondásával, a beszéddel végrehajtott cselekedet, szertartás. Az ima nemcsak textusként, hanem aktusként is értelmezhető. A szó mágikus erejébe vetett hit egyéb archaikus beszédformulákat is fenntart, mint az áldás, az átok és a ráolvasás, összegzi Lovász Irén az imáról szóló tanulmányának bevezetőjében.[37] A beszédaktusok típusait Searle az alábbiakban határozta meg: 1. kívánalom, kérés 2. állítás, kijelentés, megerősítés, 3. kérdés, 4. köszönetnyilvánítás, 5. tanácsadás, 6. figyelmeztetés, 7. üdvözlés, 8. gratuláció.[38] A Szent Katalin-legenda szövege, kezdő imaszakasza már tartalmazza a szent kommunikációban a felsorolt beszédaktusok egy részét.

Könyörgések Szent Katalinhoz; kódexekben és szóbeliségből, terepen gyűjtött imákban, így például bunyevác, szabadkai imákban azonosíthatók: „*Szt. Katalin, … Isten első vértanúja, tizenkét hétfőn tizenhárom kedden szenvedett… jöjj Isten Mária vigyél át a hideg vizen, hogy megmossam kezecskémet, három bűnös lélekért, egyet édesapámért, másikat édesanyámért, harmadikat önönmagamért…*" Válasz könyörgő imára: „*Fehér galamb átrepülte, Ki röptében kibeszélte, aki ezt elolvassa reggel kétszer, délben háromszor, este ötször, annak én örök üdvösséget adnék halála óráján*".

Barokk kultuszát a *ponyvairodalom* is őrzi. Egy 18. századbeli verses változat utolsó versszakaszait Bálint Sándor idézi: „*Immár ó jöjj el tüköre a szép rozmarinnak /, óh ékes koszorúja minden mártyromnak,"[…] „mindenek pedig, kik szent nevedet vallják, kívánom, hogy a mennyet teáltalad bírják. Katalin tisztelete egyetemes volt, Jézus, az ő vőlegénye megígérte neki, hogy meghallgatja akik menyasszonyához Katalinhoz ájtatosan és bizalommal fordulnak*".[39]

IV. Vizuális változatok: Szent Katalin-képek, -szobrok

Bálint Sándor *Ünnepi kalendárium*ban bemutatja a Kárpát-medence szakrális művészi alkotásait. A Szent Katalin legendájához kötődő freskók összetetten és részletekre bontva láttatják a történéseket. Így kiemelkedő Máramarossziget 14. században épült, reformált, de a 19. század végén lebontott templomának freskóciklusa. Forster Gyula műemléki leírásából még idézhette Bálint Sándor a képsort: „Katalin korholja a császárt, mert pogány isteneknek áldoz. Meg akarja a császárt téríteni. A bölcseket a keresztény vallásra tériti. Kivégzik. Lelkét egy angyal az

36 *Érdy-Codex*, uo.
37 Lovász 2001. 3.
38 Searle 1968.
39 Bálint II. 1977. 491–496.

égbe viszi. Lábainál egy koronás alak és a donátor. Angyal jövendöli, hogy Katalin a bölcseket meggyőzi. Angyalok viszik a Sinai hegyre".[40] Freskókon ábrázolták a felvidéki Bántornyán, Etrefalván, Gömörrákoson, Mártonhelyen a 14. században.[41] Szárnyas oltárokon megjelenő képcsoportok tematikus rendjét is bemutatva, Bálint Sándor ismerteti e csoportot: Bártfa (1500), Bát, Keresztény Múzeum (1390), Csütörtökhely (1490), Lőcse (1460), Pónik (1512), Szepeshely, Szépművészeti Múzeum (1521). Alakja más szentek között középkori szárnyas oltárokon igen gyakori, Bálint Sándor mintegy 32 települést sorol fel, többségében Felvidéken, de Csíkcsatószeg (1530), Csíkszentlélek (1510) oltárain is látható. A festett képek mellett a *szobrok* a templom térbeliségének hangsúlyával növelik a legenda tanításait, igaz, a megfogalmazás hódításának ideje elkövetkezett. A 13–14. századi keresztény humanizmus természetismerő, embert előtérbe helyező szemlélete szerint megszűnik a csoportképtípusú ábrázolás, amelyet felvált az attribútumával megjelenített szobor. Ugyanakkor megjelenhet más szentekkel együtt is, kiemelten a *Virgines Capitales* (a négy fő női mártírszent) csoportjában. Faszobrait térségünkben Bálint Sándor mutatja be a 14., a 15., és a 16. század első harmadából. Érdekességként ezek között már későbbi búcsújáró helyek (Andocs, Csíksomlyó) is szerepelnek, a 34 település többsége a Felvidéken található.[42] Bálint Sándor nemcsak az archaikus imaanyagot, de a látomások eseteit is bemutatja, amelyek a donátor életét a szent tisztelete felé elindították. Érdemes figyelni a legendákból, szöveges elbeszélésekből kifejthető látomásos eseményekre. A Katalin számára megjelenő Szűz Mária, Kisjézus és Krisztus a csoda erejével erősítették kultuszát, bár Bálint Sándor a kultusz barokk kori hanyatlásáról szól. Éppen 1618-ban jelenik meg Katalin alakja báró Apponyi Jánosnak, ami a franciskánus kolostor megalapítását is eredményezte Pozsonyban. A képet 1786-ban menekítették a Szent Katalin-kolostorból (Nahács) a kolostor bezárásakor a pozsonyi ferences kolostorba. E kolostor erdő sűrűjében állott, Erdődy Kristóf alapította 1618-ban. A főoltára mögötti barlangban remetéskedett Apponyi János.[43]

V. Műtárgyak, európai képek, oltárok, múzeumi tárgyak

A Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben az Egyházi Gyűjtemény őrzi a Szent Katalin-képeket, amelyek az egyéni, családi kegyesség emlékei, esetenként papi vagy apácakegyesség tárgyai voltak. Gyűjteményünkben előfordulnak templomi eredetű képek, ikonok is, amelyek a művészettörténet értékrendje szerint a köznépi, alkalmi alkotások közé vannak sorolva. Kivételes módon olykor bútorokon is

40 Bálint 1977. II. 501, Forster 1905–1918. 511.
41 Bálint 1977. II. 501.
42 Uo. 502.
43 Uo. 504.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

megjelenik a szent ábrázolása. Például egy nagyon korai, felvidéki ládán 1668-ból és egy német, 1802-ben készült szekrény festett előlapján, ajtajain páros szentábrázoláson látható Szent Katalin képe.[44]

Az egyházművészetben alkalmazott képi megjelenítések természetesen összekapcsolódnak a Szent Katalin-legendák tanításaival.

1. A templomokban megőrzött *freskók, freskóciklusok* a legenda történeti jeleneteit egybefoglalva mutatják be. E képi ábrázolásokon felismerhető a „népi" alkotómunka, amely a korai időben a falfreskókon mutatható ki. Az ófehértói és csarodai templomok freskói azonos kéz munkái.[45] A templomok belső berendezései a szentkultuszok tárgyi megjelenései, ahol a legegyszerűbb felidézések a falakra kerültek, és így alkalmasak voltak összetett szent eseménysorok bemutatására, amelyek szövegek és olvasni tudás híján felidézték a szent legendáját és a bibliai történeteket. A diadalív bélletében Alexandriai Szent Katalin és Szent Borbála alakja látható. E freskókat a szakirodalom a 15. század első felére teszi.

2. Az *internetes képgyűjteményben* Katalin a „legbátrabb szent" képeiből összeállított korpusz, ez talán a legenda értelmezésének szokatlan tömörítése. Ezekből mutatunk be néhány, a kultusz karaktereit bemutató alkotást.

Az 1516 körül készült id. Lucas *Cranach: Alexandriai Szent Katalin eljegyzése* képen királyi vendégek körében Szent Katalin ujjára gyűrűt húzó, a Mária ölében ülő Kisjézus van a kép centrumában, bal kezén Mária szőlőfürtöt tart, Katalint csak a kezében tartott kard, lefejezésének eszköze azonosítja. A megfogalmazás a szőlő szimbolikájával az Eucharistia közelébe emeli az ábrázolást. *(1. kép)*

Egy egykorú olasz kép szerzőjét is Szent Katalin misztikus eljegyzése ragadta meg. *Pintoricchio* vagy *Pinturicchio*, akit *Bernardino di Betto*, azaz *Benetto di Biagio* vagy *Sordicchio* neveken ismert, az olasz reneszánsz festője. (1454-ben Perugiában született, és Sienában, 1513-ban halt meg. Alacsony termete miatt „a kis festő"-nek nevezték. 15–16. századi képei jól ismertek.) Képén kidolgozottabbak Szent Katalin királyi ismertetőjegyei, fején a korona, királynői gyöngysor és amulett, öltözete gyöngyökkel hímes. A kor festészeti szimbolikájában a gyöngy és a piros korallamulett az ördögöt távoltartó eszköz. Máriához kötődő kapcsolatát a derekát átfogó Mária-ábrázolás mutatja. *(2. kép)*

Caravaggio Szent Katalin-képe 1598 körül, a megtört, borotvás kerékre dőlő, glóriával, karddal ábrázolt szent. A megfogalmazásban kiemelt szerepet kap kínzásának égi megszakítása, az eltörött kerék. Öltözete szerényen jelzi királyi körülményeit: kék köpenye, a piros párna, amelyen térdel, királyi származására utal. *(3. kép)*

44 Felvidéki láda (ltsz. 2006. 4. 1.) és német szekrény (ltsz. 57. 23. 1.), ez utóbbira Vass Erika hívta fel figyelmemet.

45 Entz Géza véleménye szerint.

El Greco Alexandriai Szent Katalin, 1610–14 (Museum of Fine Arts, Boston): koronája, palástja, a kard, a kerék és a pálmaág a rutinos alexandriai Szent Katalin-ábrázolások elemeiből épül fel. *(4. kép)*

Hazai emlékeink közül talán a legkorábbi a Szászsebes (Erdély, Fehér m.) gótikus evangélikus templomának külső oldalpillérén látható Szent Katalin-kőszobor, a szent tiszteletének építészeti emléke, amely az 1380 körüli időben készült. Itt két vonatkozás hangsúlyos: az égi csoda, kezével tartja a törött kereket, és királyi mivolta, fején a korona. *(5. kép)* 1500 körül készült beltéri szobra Selmecbányáról maradt fenn. Kiemelődik szelíd és királynői alakja az aranypalásttal, koronájával, szelíd, mosolygós arccal, lába mellett keréktöredékkel. A kerék lábak melletti vagy alatti ábrázolása annak legyőzésére utal, királyi megjelenésű alak. *(6. kép)* Selmecbánya gótikus templomának külső falán kőszobor ábrázolja a szentet, fején korona, királyi ékszerek, díszes palást, kezében mártíromságát jelentő pálmaággal. *(7. kép)* Felvidéki kultusza a bányák révén alakul ki, majd erősödik fel. A 14 segítő szentből Katalin és Borbála a bányászok védőjeként felvidéki városaink szentkultuszában központi szerepet kapnak, páros ábrázolásuk is ismert. Szobrok és képek templomokban, kápolnákban és a bányák bejáratainál is előfordulnak. Védőszentje a bányászoknak, például Körmöcbánya, Selmecbánya, Nyitrabánya, Telkibánya, Szomolnok és Nagybánya (1774) városaiban.

Nemrég reneszánsz festményritkaság került a szegedi Móra Ferenc Múzeumba: Stefano Cernotto, 1530–1542 között Velencében működő, Tiziano műhelyéhez tartozó festő Szent Katalint ábrázoló alkotása *(8. kép)* egy aukción bukkant fel még 2011-ben. A restaurálási munka közben derült fény arra, hogy új tulajdonosa igazi ritkasághoz jutott, ugyanis Cernotto festményeiből mindössze négy ismert a világon. Az ismeretlen lokalitású kép, amely egy szegedi műgyűjtőtől került aukcióra, most a szeged-szőregi Szent Katalin-búcsú kultuszát erősítheti, ugyanis Szent Katalin Szeged, Szőreg védőszentje. A szegedi piarista gimnázium Szent Katalinról iskoladrámát adott elő 1744-ben, a gimnázium növendékeinek nyilvános vitáját is Katalin napján rendezték. Barokk kultusza az ellenreformáció szentkultuszában felerősödve a szent tudós-tanító karakterét helyezi a piarista iskolai ünnepség középpontjába. A szőregi Alexandriai Szent Katalin-fatemplom 1752-ben épült, amelyet 1816-ban újjáépítettek. Az Alexandriai Szent Katalin-plébánia búcsút tart ünnepnapján, oltárképe a *Misztikus eljegyzés*, a pesti Schwarz József munkája 1816-ból. A templom építése, művészete a gazdagodó polgári formavilág kialakulásának idején történt, amint azt Bálint Sándor írja.[46]

Újkér (Győr-Sopron megye) Alexandriai Szent Katalin római katolikus temploma 1578-tól evangélikus, 1661-től újra katolikus. 1730–47 között átépítik barokk stílusban, oltárképe Kovács Mihály ábrázolása, a *Misztikus eljegyzés* a romantika stílusában készült 1883-ban. *(9. kép)*

46 Bálint 1956. 276.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Kiemelésre érdemes *Szent Katalin-ikonra* hívta fel a figyelmünket Terdik Szilveszter művészettörténész, a keleti és görög egyházi művészet szakértője, a Néprajzi Múzeum gyűjteményi anyagának feldolgozója: a *sajószögedi* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) modern ikon régebbi előképek alapján készült. A szent palástján egy kettévágott kétfejű sas van, amellyel – Terdik szerint – előkelő származására akartak utalni, ez a jelkép ugyanis eredendően a császár szimbóluma volt. A szent kultuszát a polgárosodás megerősítésében kapott szerepe jellemzi a keleti és görög egyházban, hasonlóan a 19. században keletkezett dedikációk és képek eseteihez. A sajószögedi ikont a helyi Kölcsey Ferenc iskola honlapján lehet elérni. *(10. kép)*

Idősebb Lucas Cranach *Szent Katalin lefejezése* című festménye (1515) a legenda drámai fordulatát, a szent mártírhalálának megelőző perceit mutatja be. A hóhér levágja a szent szép haját, mielőtt lefejezné. A kor kivégzésének technikája, hogy a fővesztéskor a hajat mint akadályt, el kell távolítani, ahogyan ennek emlékét Hunyadi László lefejezésének mondája is megőrizte. Hunyadi László 1457-ben történt lefejezésének mondai eseménye szerint három csapás után még élt, de a szokásos megkegyelmezés helyett negyedszerre lecsapták fejét. Alakja a 19. században emelkedett a nemzeti hős képévé. Hunyadi Lászlót érméjén dús félhosszú hajjal ábrázolták. Cranach képén gazdag jelenet látható a nyugati, páncélba öltözött és lovas katonák által körülvett, térdeplő szent királynővel. A háttérben a kivégzést elrendelő császár és környezete keleties turbános ábrázolása megjeleníti a keleti és nyugati világ kettősségét e korai legendában, amellyel párhuzamba állítható a pallossal történő László király ábrázolások keleti jellege. A kép jobb felső sarkában az imádkozó Szent Katalin látható a jelenéssel, a Sínai-hegy felett fénylő galambbal, mennybe vételének ígéretével. *(11. kép)*

3. A münsteri egykori Szent Péter jezsuita templomból származó hímzett és festett *téziszászló* Alexandriai Szent Katalint is ábrázolja.[47] *(12. kép)* Tárgyleírása: fehér selyemre színes és ezüstfonalakkal, növényiinda-mintás hímzés között montírozott öt festmény, vászonra festett olajképek és egy vászonra nyomtatott szöveg (108,5×82 cm). Barokk festő ízlése, munkája.

A mű kapcsolatban van a jezsuiták münsteri megtelepedésével, akik 1558–1773 között a Paulinum-gimnáziumot alapították és fenntartották. Ez a zászló a diákság hálaadománya egy filozófiadisputáció alkalmával, 1699-ben. Az öt applikált festmény a coesfeldi festő, Hermann Veltmann (1661–1723) munkája. A középső, legnagyobb kép Alexandriai Szent Katalint ábrázolja attribútumaival (korona, könyv, liliom, kerék, kard), akit a keresztény tudás patrónusaként, az antik istennő Minervával ábrázoltak, annak különös képességeivel: költő, gondolkodó, szónok és filozófus. Katalin felhőn trónolva átnyújtja Minervának mártíromsága jeleit, a kereket és a kardot. Minerva barátságosan tartja a kardot és a lándzsát. Ez aláhúzza a valós üzenetet: '*Alia arma ministrat*' (Más fegyverhez vezet), amely egyféle

47 Münster, Westfahlisches Landesmuseum.

megbékélés az antik és a keresztény kultúra között, ahogyan az a jezsuita oktatási programban megjelent. Az allegorikus oldalképek Szent Katalin filozófiai disputációjára vonatkoznak. Mind a négy kép szcenikus beállításban mutat egy női alakot, aki éppen beszédet tart. A Katalin-attribútumok, kard és kerék, a beállításban mint értelmezők vannak jelen. Balra fent a karddal egy kötélcsomó van átszúrva (Logica). Balra lent egy asztrológiához tartozó alak egy kardot mutató napórával, míg jobbra fent egy másik áll a glóbusz mellett, aki Katalin kínzó kerekét tartja (Physika). Jobbra lent egy szárnyas alak egy, a két madár által az ég felé repített szekérben látható (Metaphisica). A kartusszöveg az alsó mezőben a vezetője a disputációban részt vevő személyeknek, és megismétli a téziseket újra. A filozófia-osztályok a Paulinumban Münsterben, mint más jezsuita intézményekben is, kiemeltek voltak, és sok köszönetet érdemelve működtek. Ez a téziszászló megtalálható volt még a 19. századig a Gymnasialkirche St. Petriben; jobbra a főoltár mellett volt elhelyezve. Ez a műtárgy szemléletes igazolása a vallási alapokon működő barokk iskolai életnek.[48]

VI. Ikonok, ortodox képhasználat

Puskás Bernadett a görögkatolikus templomművészetet áttekintő könyvében[49] a 17. századtól számítja a hagyomány és megújulás korszakát: képzett lengyel mesterek bátrabban fogalmazták át a tradicionális formákat, választottak új mintákat, ugyanakkor könnyedén összhangot tudtak teremteni a különböző stiláris hagyományok közt.[50] A kötetben található 243 szövegközti és 171 színes kép között egyetlen *Alexandriai Szent Katalin-kép, -ikon,*[51] félalakos portré található.[52] Az ikon a *Kegyképek* fejezetbe illesztve, az újkori, az uniókat követő katolikus megújulási folyamatot bemutató fejezetben található meg. A katolikus egyházban az 1563-ban zárult tridenti zsinat rendelkezései nyomán a búcsúk és az ereklyetisztelet szabályozása után előtérbe helyezték a szentek, a mártíromság felidézésének tanító jellegét, és ekkor a görögkatolikus egyház is átveszi a nyugati ábrázolás attribútumrendszerét. Az ikon az Alexandriai Szent Katalinnak szentelt, a 18. század elején elpusztult szinnai kolostor környezetében született, amelyet a szerzetesek a Sínai-hegynek is neveztek. Az ikonon az ismert attribútumok, a korona, a kard és a kerék láthatók.

48 Jászai-Kessemeier II. 1993. 604–605.
49 Puskás 2008.
50 Puskás 2008. 89.
51 64. kép, Kozsuhóc, 17. sz. vége, 18. sz. eleje, Kassa, Vychodoslovenské múzeum, ltsz.: S. 48, 50,7 × 36,4 cm.
52 Puskás 2008. 108.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Legendájának legteljesebb ortodox képi elbeszélése kilenc képmezőn Konstantinos Tzanes 17. századi görög ikonfestő munkája, amely a legteljesebb képi tanítást jelenti. Konstantinos Tzanes a Szent Katalin-történetet 9 képben idézi fel, ez a típus jellemző a keleti egyházra. *(13. kép)* A középső, nagy alakú képen a szent, pálma, korona, a főalak kezében kereszt. Körben baloldalon lefelé és jobb oldalon felfelé 8 kép idézi fel legendáját. 1. Szent Katalin a császár előtt; 2. Vitája a bölcsekkel és a császárral; 3. Kínzása, korbácsolással; 4. Börtönbe csukják; 5. Kerékbe törik; 6. Újabb vitája a császárral, a kerék összetört; 7. Lefejezik; 8. Testét angyalok veszik körül. Az előbbiekben bemutatott sajószögedi modern ikon alakjának szinte azonos attribútumai vannak, a fején a korona, kezében a kereszt, de hiányzik a pálmaág, amely a korai képeken a szüzesség jeleként látható, a szent megnevezése ugyanekkor a 16–17. században Szűz Szent Katalin volt.

Érdemes felidézni, hogy ahol a Kárpát-medencében szerb–görög–bolgár érintkezések ismertek, a keleti egyházban ott jelenik meg Szent Katalin tisztelete. Bálint Sándor bunyevác, szerb imák szövegeit a Szeged-környéki kultusszal kapcsolatban mutatta be[53], a legenda a barokk kortól a német és keleti bizánci szenttisztelet kapcsolódási pontjain terjed újra, erősödik fel, amelyben a polgárosodásnak, iparosodásnak, kereskedelemnek, városiasodásnak a hatását ismerhetjük fel.

VII. A vizualitás helyei, szakrális terek

1. *Szent Katalin-templomok*: Szent Katalin patrocíniumait a plébániák internetes honlapjain és Bálint Sándor feldolgozásából tekintettük át.[54]

Körmöcbánya. Védőszentje a bányászoknak. A város északkeleti részén emelkedő hegyen áll az 1465-ben épült Szent Katalin-plébániatemplom, kettős védőfallal övezve, korabeli Szűzanya-szoborral. 1885-ben Storno Ferenc renoválta.

Újkér 1578-tól evangélikus, 1661-től újra katolikus, 1730–47 között átépítik barokk stílusban, oltárképen: Kovács Mihály *Misztikus eljegyzés*, a romantika stílusában készült 1883-ban.

Székesfehérvár, rác templom és Szent Katalin kápolnája. A templom 1780-ban, a kápolna 1848-ban épült, Ekatyerina Ivanivič adományából, akit a kápolnában temettek el 1865-ben. Újvidéki, majd székesfehérvári gazdag család tagja volt.

Fehérvárcsurgó. A templom Szent Katalin tiszteletére épült 1700–1800 között. 1873-ban átépítették, a falu védőszentje Szent Katalin, napján búcsút tartanak.

Selmecbánya. Szent Katalin-templom (1443–1491 között épült, gótikus, 1776-ban Nepomuki Szent János-kápolnát építettek hozzá.) Az eredeti főoltár MS mes-

53 Bálint II. 1977. 496–498.
54 Bálint II. 1977. 499–500.

ter munkája, Szent Borbála és Szent Katalin szobraival, amelyek már múzeumba elhelyezve láthatók, Főoltárát Johann Georg Grasmair tiroli festő festette 1730 körül, címe: *Szent Katalin eljegyzése*.[55]

Nyitrabánya. Főtéri Szent Katalin római katolikus temploma gótikus eredetű, a 14. század második felében épült. 1603-ban megújították, majd 1701-ben barokk stílusban építették át. A hívek számának növekedése miatt a 20. század elején bővítették. 1945-ben károkat szenvedett, 1958-ban megújították. Utolsó restaurálása 1996-ban történt.

Telkibánya. Szent Katalin-ispotály és -kápolna. 1367-ben a telkibányai bányaispán engedélyt kért Nagy Lajostól a kápolna elbontásához, annak érdekében, hogy ispotályt építhessenek.

Lendva, Szent Katalin-templom. A ma Szlovéniához tartozó város 18–19. századi katolikus temploma és népiskolája, majd polgári iskolája erős felekezeti arculatával indította el a város polgárosodását, amely a 20. század elejére erős iparosságával, értelmiségével, nyomdával igazolta Szent Katalinnak mint tudós nőnek templomdedikációját.[56] A hagyomány szerint Cirill és Metód szláv hittérítők Róma felé tartva miséztek a lendvai templomban, amely akkor a passaui püspökséghez tartozott. A Szent Katalin-plébániatemplomot 1751-ben a zágrábi püspök szentelte fel. Mária Terézia 1777-ban az általa alapított szombathelyi püspökséghez csatolta. A Szent Katalin-főoltár festményét 1888-ban Felix Barazutti itáliai festő készítette. A teljes alakú portré koronával, palástban, karddal és pálmaággal könyv nélkül ábrázolja a szentet. A főoltárképet barokk, aranyozott szentek szobrai veszik körül.

Nagyváradi Szent Katalin-telepi plébániatemplom, amely a legkésőbbi Szent Katalin-kultusz kialakulásának eredménye. 1935-re készült el a vincés nővérek kezdeményezésére és buzgó gyűjtésük nyomán. 1981-től plébánia, korábban a székesegyház filiája volt. 2016-ban itt újra alakult a lazarista rend, amelyet Páli Szent Vince a papság képzésére, szegények megsegítésére alapított. A 17. századtól missziótársaság és annak női vincés rendje működtette a Katalin-telepi templomot.

Budapest Tabán, Szent Katalin-plébániatemplom. A főoltárképen Szent Katalin misztikus eljegyzése látható. A templom története őrzi az oktatás, tanítás szerepét a kultusz kialakulásában. Szokollu Musztafa budai pasa 1566-ban épített dzsámiját 1686-ban a katolikus hívők vették birtokba, és alakították kápolnává. 1697-ben a ferencesek egy iskolát építettek mellette. 1702-ben plébániát alapítottak, a kápolna köré pedig temető került. A templomot 1728–1736 között bővítették. A templom berendezési tárgyai 1748-ból valók. A kultusz délről történő érkezéséhez illeszthető, hogy e templom közelében állt a Tabán másik temploma, a rácok

55 A festőről, Grasmairről lásd: Garas 1996. 193–198.
56 Lendvai Kepe 2008.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

(szerbek) Szent Demeter-temploma, melyet a második világháború után, 1949-ben lebontottak.

Nagybánya, 1774. Az európai finanszírozásból megvalósult térrekonstrukció során napvilágra kerültek a Szent Márton- és a Szent Katalin-templomok romjai, melyeknek, ha nem is térbeli, de vizuális középpontja a kilátóul is szolgáló Szent István-torony. Az egykori templomtorony egyúttal a közeli Szentháromság-templom harangtornya is. A plébániatemplom 1720-ban készült el, barokk stílusban. A Szentháromság-templomban Szent Katalin-búcsút tartanak.

Szőreg 1752-ben épült fatemplomát 1816-ban építették át. A szerb templom áll mellette, lakossága kétnyelvű volt. Főoltárán Szent Katalin eljegyzése látható, Schwartz József 1816-os munkája. Szeged egykori patrónája volt Szent Katalin. Szőregen az odaköltöző szegediek választották a templom védőjéül a 18. század elején Szent Katalint. A szegedi piarista gimnázium iskoladrámát adott elő Szent Katalin életéről 1744-ben, de adatok maradtak fenn középkori Katalin-játékról is, amelyet a deákok a városban tartózkodó Zsigmond lengyel herceg tiszteletére adtak elő.[57]

Szomolnok, bányaváros, 14. század. Községházának kapuja felett címerben Szent Katalin, 1721–1930, a profanizálódás példája, ahol a szent a város jelképe, segítője.

2. *Céhek címereiben is megjelenik Szent Katalin.* Például az eperjesi szűcsök, soproni halászok címerében. A céhek a középkorban vallási közösségek is voltak. A római katolikus egyházhoz való szoros kötődésük miatt esetenként nem fogadtak be protestáns felekezetű iparosokat.

3. Fraternitasok a szegények, árvák, idegenek, vándorok istápolására alakultak. Exulum fraternitas S. Catharina Kolozsváron, a Szent Mihály-templom Szent Katalin-oltárához kapcsolódva alakult, írásos nyomát Jacobus Bülkisser és Cristianus filius Joannis dicti Baumann adománylevelében láthatjuk, akik *Kolozsvár* plébánosára hagyják, a szegények támogatására (1408-ban). Makkai László és Benkő Elek az adat értelmezésének dilemmáiban utalnak a Szentpéteri templom körül kibontakozó fraternitasra, annak magyar jellegére. Benkő Elek írja: „Az elmondottak nyomán a fraternitas exulum a későbbi kalandos-társaság elődje lehetett, ami – nyomorgó idegenek, börtönlakók és zarándokok segítése mellett – ispotály támogatására szerveződött".[58] Kolozsvári névadási szokások ugyanebben a forrásban: 1471-ben Márton ötvös (aurifaber) felesége, Katharina halálos ágyán négy-négyforintnyi készpénzt és egy-egy hordó óbort hagyott a Szent Erzsébet- és a Szent Lélek-ispotálynak. A következő idézet is későbbi, kolozsvári névadási szokásokra utal: „A lassan kibontakozó képet a főtéren lakó Nagh Salathiel és felesé-

57 Bálint II. 1977. 499.
58 Benkő 2004. 24.

ge, Katalin asszony 1559-ben írásba foglalt végrendelete világosítja meg." Az idézet a város németről magyarra váltó népesedési mozzanatát mutatja.

VIII. Néprajzi múzeumi tárgyak a nyelvi értelmezés síkjában

A *nyelvi, szöveges* verses legenda, elbeszélés bemutatását dolgozatunkban a *vizuális* megjelenések bemutatásai követik, alakítják át – freskó, kép, szobor –, de az e nyelvi anyagból kialakított *tárgyi korpuszt* most egy fordított kommunikációval ragadjuk meg, amennyiben a múzeumi tárgyakat szöveges, nyelvi anyaggal értelmezzük. Ezt kiegészíti egy „elbeszélt kép": e leltározási rend szerint a néprajzi tárgyat leírjuk, és használatát elbeszéljük. A Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményében viszonylag kevés *közösségi kép*, szobor igazolja Szent Katalin népi kultuszát. Megjelenésük elsősorban a felvidéki bányák, bányászok védelmét ígérő Szent Katalin- vagy Szent Borbála-képek, amelyeket *egyéni használatból* gyűjtöttek a gyűjtők, múzeumok. Nagy korpuszt jelentenek azonban a magánájtatosság kis szentképeink hatalmas gyűjteményében a Szent Katalin-ábrázolások.

Az *Üvegképek* katalógusában a két szentet együtt ábrázoló üvegkép lengyel műhelyből származik, lelőhelye Jablonka, Árva megye, készítése ideje a 19. század (ltsz. 108407)[59]. Vörös baldachin alatt két háromnegyedes női szent alak látható, mindkettő koronával, piros palástban, királynői nyakékkel. Bal oldalon Szent Borbála, jobb kezében kelyhet tart, tetején ostyával, jobb oldalon Szent Katalin, bal kezében kard, jobb kezében pálmaág.

A szent ábrázolásának ez a típusa vált az „egyszerű" ábrázolás formájává dél-csehországi tükörképeknél, felirattal. H. Katharina palástos koronás képe, baljában pálmaág, jobbjában kard. „Kép keretezésében oszlopos kartus virágornamenssel" ltsz.10309.[60] (A ltsz.: 21534, Torontál megye. A kép párdarabja a Boldog, Heves megyei, ltsz.: 68.168.2. üvegkép, ahol a *könyv* jelenik meg a pálmaággal.)

Két félalakos, lengyel és kelet-szlovák üvegképen, kerékkel és pálmával ábrázolt női szent, koronás, piros palástos, díszes virágkeretezéssel. Egy szlovák műhely képén félalakos, koronás palástos nő, kezeiben pálma és könyv? vagy kard? (ltsz. 130090 Jablonka, Árva megye).

A Néprajzi Múzeum 400 körüli üvegképállományában feltűnően kevés, mindösszesen öt Szent Katalin-ábrázolást őrzünk. A Kárpát-medence északi területein, Felső-Magyarországon a magánájtatosság üvegképein a korona, a kard, a kerék, a pálmaág, de egy képen a könyv is megjelenik, jelölve a legenda okosnő-vonatkozását is.

59 Szacsvay 1996. 66.
60 Szacsvay 1996. 77.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Kolostormunkák értelmezhetik a kultusz fenntartásának eredetét. A Néprajzi Múzeum gyűjteményében két képet őrzünk: kézzel faragott, festett, mélyített keretben temperakép, Szent Katalin félalakos ábrázolásával, kék palástban, fején gyöngydíszítés, bal kezében pálmaág, jobb kezében kard polionkeretben, arany és ezüst selyemszállal hímzett virágornamentikával. A gyűjteménybe került másik kép faragott, mélyített, aranyfestésű keretben középen színezett kőnyomat. Szent Katalin félalakos ábrája, bal oldalon kerék, díszes nyakékben, rózsaszínű palástban, csipkés felső ruhában, kezében pálmaág és kard. Képaláírás: S. Catharina, arany és ezüst virággal, hullámos szegődísszel kialakított polionkeret.[61]

Szoborkatalógusunk egyetlen, hiányos Szent Katalin-szobrot mutathat fel (ltsz.: 74.16. 1); keményfa, temperafestésű, hosszú hajjal, koronás, nyúlánk női alak, jobbjával palástját tartja, baljából hiányzik a pálmaág, koronája hiányos (m: 35 cm, sz: 10,5 cm., Felvidék, 19. sz. Varga Zsuzsa gyűjtése 1974-ben). Funkció: felvidéki specialista munkája. Az egyéni ájtatosság tárgya, a Felvidéken kedvelt barokk kultusz népies megnyilvánulása, a tizennégy segítő szent egyike, patrónusa volt a bányászoknak.[62]

Olajnyomat, a 19. század végétől a köznépi képhasználat kedvelt képtípusa, keretezett, Szent Katalin félalakos portréja, kerékkel, koronával, pálmaággal (ltsz.: 55.136.110., mérete 48 × 37 cm., Zala megye, Erdélyi Zolán gyűjtése).

Falikép, akvarell, keretezett, Leopold és Szent Katalin, karddal, olajággal, kerékkel. (Ltsz.: 62.110.27., m: 60,6 cm, sz: 46.5 cm, v: 2,2 cm, Örvényes, Dunántúl).

Kis szentképek: Paszternák Károly-magángyűjtemény, cc. 11 000 darab, amelynek megvásárlását Dávid Katalin művészettörténész szakértői véleménye támogatta 1987-ben.

A gyűjtemény alfabetikus ikonográfiai rendben elhelyezett korpuszában könnyen választottuk ki a Szent Katalin-szentképecskéket, és Szekrényesy Réka gyűjteménykezelő segítségével leltári kartonjait kiemelhettük a múzeum digitális adatbázisából. Külön értéke a keresésnek, hogy meg tudta különböztetni a tárgy megnevezésében és a leírásban megjelenő ábrázolásokat. Tovább lépve sikerült a teljes meglevő adatbázisban is megkeresni Szent Katalin ábrázolásait, így olajnyomat, temperafestmény (lásd fentebb) és két bútor, egy kiemelkedően értékes, 1668-ban készült felvidéki festett láda és egy bajor festett szekrény 1802-ből mutatja a kultusz korai meglétét a céhes eredetű, városi bútorokon.[63] A magánájtatosság kis szentképei között 55 ábrázolja Alexandriai, Sienai és Laboure Szűz Szent Katalint, a képek hátoldalán található nyomtatott és kéziratos szövegek a haszná-

61 Ltsz.:102122, 19 sz. első fele, 16 × 19,5 × 3 cm, Grünbaum Gyula gyűjtése, 1913, Ny. Magyarország (?) és ltsz. 92763, 30 × 20 cm, Berger László, 1911.

62 Szacsvay 2011. 181.; Bálint 1977. 499.

63 Köszönetet mondok Szekrényesy Rékának segítségéért, az adatok kiválasztásáért, és az Egyházi Gyűjtemény magas szintű gondozásáért az elmúlt 20 évben, valamint Vass Erikának az Európa Gyűjtemény festett szekrényének adataiért.

latról adnak tájékoztatást. Nyomtatott szövegek papi felszentelésről adnak hírt, nyomtatott imák kapcsolják az ünnephez a képet. A St. Catharina-bazilika kis képe imát ad közre Szent Caherinához, egy másik képecskén St. Catherina imája francia nyelven olvasható. Az ábrázolások bizonytalanok a szenteket illetően, egy képen a szent könyvvel, de nem koronával, hanem töviskoszorúval van ábrázolva, amely a mártíromságának szimbóluma lehet. Kézzel írva névnapi köszöntés, ima az Oltáriszentséghez, amely öt kérdésre ad öt feleletet. Labouré Szent Katalin apácaöltözetben, imádkozó térdeplő pózban, Szűz Máriához fordulva látható, a kép felirata: *Jöjj az oltárhoz…* Boldoggá avatásáért térdepel Szűz Mária előtt, amint ezt egy másik képecskén láthatjuk. Ajándékozták emlékként, *„Katinak egy kis emléket Nánitól”*. „Translatio Szent Katalin”, J. M. Wittner festményének reprója, München, de holland, belga kiadások, a 20. század 20–30-as éveiből, és a hatvanas évekig folyamatosan használatban vannak. 1930. V. 12-én a Szent Domonkos-rend képecskéje Sienai Szent Katalin, könyörögj érettünk, kézzel írva: *„Lelkigyakorlat alkalmából, a gyónáskor egy Domonkos rendi szerzetestől, R.M.”* Kétlapos, imák, intelmek, teljes és nem teljes búcsúk rendje. 1925, Kassa, *Első Szent misém emlékére*, Schömpflug Antal – a kép kerékrózsában, rozettában pálma, kard, könyv, korona egyszerű ábrájával, imakönyvből való. E szimbolikus képmegfogalmazások, ábrák is elterjednek. Liliomágon lóg egy érem, amely Labouré Szent Katalin hatalmas éremkibocsátásának emléke, amelyekkel betegek gyógyultak, és amely hírét növelte mind a szentnek, mind a kolostornak, *„emlék 1905. dec. 8.”*

IX. Régészeti tárgyak nyelvi bemutatása

A továbbiakban egy példát mutatok be Benkő Elek már hivatkozott kolozsvári tanulmányából arra vonatkozóan, hogyan teheti vissza a nyelvi értelmezésbe a régész a bemutatni kívánt tárgyat, amely esetünkben kályhacsempe, korai kerámialelet. *(14. kép)* A kolozsvári mázatlan kályhacsempe – bár a bal oldali nőalak attribútuma a töredékről hiányzik – vélhetően Szent Borbálát és Szent Katalint ábrázolja. A gondosan és részletezően mintázott csempe – az erdélyi emlékanyagban meglehetősen ritka módon – stiláris következtetések levonását is lehetővé teszi: az enyhén körteformájú arccal és csücsörített szájjal formázott nőalakokon az 1400 utáni lágy stílus jegyei láthatók. Ez a csempedúc készítésének korában (a 15. század második felében vagy végén) ugyan már régiesnek számított, de a népi felhasználók számára félreérthetetlen tanulságot hordozott: szerintük a hitet és erkölcsöt megtestesítő női szentek hagyományosan így néztek ki.

Hasonló témájú, de részleteiben teljesen eltérő kályhacsempe Erdélyből is ismert: a marosvécsi vár ásatása során feltárt késő gótikus, dongás hátú csempék közül az egyik nemcsak tematikájában, hanem méretében is közel áll a kolozsvárihoz (m: 29,2 cm, sz: 22,5 cm). A kolozsvári és a marosvécsi csempe egyaránt

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

dongás, középen kivágott hátrésszel készült, ami arra utal, hogy ezeket a darabokat egykor a kályha felső, sokszögű részébe építették be. Tekintettel arra, hogy a két női szentet (8. tábla), illetve Szent Mihályt (7. tábla) ábrázoló kolozsvári töredékek anyaga igen közel áll egymáshoz, feltételezzük, hogy egy olyan késő gótikus kályhából származnak, amelynek felső részét szentek alakjai díszítették. Valószínűleg egy másik csempesorozathoz, egyben másik kályhához tartozott a térdelő szentet vagy angyalt (12. ábra), illetve Sámsont ábrázoló mázatlan, erősen töredékes kályhacsempe (13. tábla); mindkettő a 15. század végétől a 16. század derekáig terjedő időszakból származik.[64]

X. Profanizálódás, folklorizáció, szokások, polgárosodás

1. Szent Katalin korai *profán,* deviáns, céda asszony értelmében történő átváltozása vagy megjelenése már 1505-ből a *Körmöcbányai* táncszóban, asszonycsúfolóban bukkan fel, amely a számadáskönyv címlapjáról (lejegyzője Kreusl János jegyző) vált ismertté. A csúfolók, encomiumok sorában tartja számon a korai irodalmihumor-kutatás, Kőszeghy Péternek a középkori nyelvi humorról szóló tanulmányában részben a szöveg öltözetleírása, részben a zsup = 'pajta' jelentés válik meghatározóvá: „*Zsupra aggnő, szökj fel kabla, / Hazajött férjed, tombj Kata, / Te szép palástodban, / Gombos sarudban, / Haja, haja virágom*" – és ezzel kerül a versecske a korai cédaének, asszonycsúfolók körébe.[65] A zsup, sup = 'pajta'-értelmezést Küllős Imola megkérdőjelezi, a szó *sup* változata 'fel' jelentésben is lehetséges. És megjegyzendő még, hogy a kerék nem Sienai, hanem Alexandriai Szent Katalin attribútuma.[66]

A társadalom perifériáján élő, csúfolóbeli Katalin *boszorkányperekből* is ismert; Kristóf Ildikó tanulmánya az országban vándorló jövendőmondó-látó asszonyt, Csízmadia alias Csetneki Katát mutatja be a debreceni perek 18. századi anyagából.[67] A Szegeden és Egerben vád alá került asszony ferences atyákat nyer meg mise és alamizsna adására, szegények étetésére. Nevében a névadásnak alacsony

64 Benkő 2004. 64–65.

65 Kőszeghy Péter 2004. 39–52. „A versike műfaja, ne kerteljünk, asszonycsúfoló-kurvaének. Az ősi foglalkozást űzi a kiöregedett megszólított, erre vallanak a kellékek, a palást, (a palástos a kurvák korabeli ragadványneve), kabla = 'kanca', a Kata név (Vö. "katafa" = 'pellengér'. Mélius Juhász Péter *Herbárium*ban, ha valami női bajra ajánl gyógynövényt, mindannyiszor a Katákat emlegeti stb. A Katák más nyelvterületen is ilyetén besorolásnak örvendenek. Az ok talán a keréknek, mint Siénai Szent Katalin attribútumának, s mint a kurvák cégérének egybeesése. Hasonló okból tisztelték Szent Katalint védőszentjükként a vízimolnárok is.) A női nemi szerv „tetejetlen pajta", amelyet be kell fedni, méghozzá zsuppal. Egy igényes bécsi örömlány, miután magyar katonák leszólították, így tiltakozott: *Bécsi zsindelyt várok rá.*" (Bernáth 1981. 51.)

66 Megköszönöm Küllős Imola szíves szóbeli kiegészítését.

67 Kristóf 2002. 12–17.

társadalmi közegben történő használata dokumentálható. A névhasználatban rejlő negatív elem – a rossz, prostituált nő –, a periratban felsorolt ördögi tevékenységek mellett (léleklátás, hamis alamizsnálkodás, szegények étetése, káromkodás, istenkáromlás) megjelenik a paráznaság vétke: „*Leány fővel egy Tábori, vagy is hadi emberrel el Szököt, és űtet, azon Tábori Személy maga quartellyában /szállásán/ tartván véle paráználkodott, azért is … Eger Várossábúl , Hóher altal kicsapatott, mivel élő nyelvével világossan meg vallotta, azon gonoszságát*".[68] Negatív névadás lehet a Csizmadia, Csízma álnév, ragadványnév is, amelynek a folklórban gúnyversek, nóták a hordozói.[69]

Ugyanakkor Hajdú Mihálynak a látható tulajdonságok szerint alakult névadások folklórszövegekből származó gyűjteményében Bodori Katica a Tündérszép, Világszép Virágszépzöld nevek társaságában a kiemelt női szerepet tükrözi.[70] A magyar folklorisztikában Voigt Vilmos kutatásai alapján a magyar folklórnak olyan onomasztikonja áll a kutatás rendelkezésére, amilyenre más nyelvek esetében nincs példa.[71] Hajdú Mihály kiemeli, hogy a nemzetközi folklórkutatásokban is kivételes a névvizsgálat, elemző névgyűjtés, -bemutatás.[72]

2. *A profanizációt a világi ünnepi szokások* erősítik fel, amelyek a naptári Katalin-napokhoz kötődnek. A kalendárium két Katalin-napot ismer. Bálint Sándor segítségével megállapíthatjuk, hogy a gyenge ünnephez, amelyet április 30-án tartanak, jóformán alig csatlakoznak ünnepi szokások. Sienai Szent Katalin (1347–1380) a Domonkos-rend tagja volt. Legendája szerint Krisztus őt is eljegyezte, szívet cserélt vele, és sebeinek hordozására tartotta alkalmasnak. Magyar legendájában „*szénabeli dicsőséges apáca szűz szent Katerina*" megnevezése magyarázza népies nevét: Széna Kata. Kultusza nem bontakozott ki, ünnepének időjárásjósló jellege egyes helyeken termésre, kaszálásra utal.[73]

Alexandriai Szűz Szent Katalin emléknapja, november 25-e ezzel szemben kiemelkedő ünneppé vált. Népi kultuszát Bálint Sándor egy barokk kori, ponyvairodalmi szövegnek tulajdonítja Bajza József nyomán, aki 1908-ban dolgozta fel, de egy évvel korábban már Horváth Cirill publikálta a középkori magyar versekről szóló tanulmányában. Katona Lajos, jeles napi szokásaink, névünnepeink első áttekintője Szent András szerelem-, házasságjósló szokásával kapcsolatosan említi Szent Katalin napját. „Ezeknek a neveiből pedig mégakkora ügyeskedéssel is bajos valami olyat kiolvasni, ami a főkötő alá kívánkozó fehérnépet óhaja teljesedésével biztatná. Alexandriai Szent Katalin élete és vértanúsága, amelynek eszközét, a ke-

68 Kristóf 2002. 14–15.
69 Ujváry 1980. 131. (Katalin-napi férjjósló rigmus); Küllős 2012. 525. „*Üdvözlégy, csizmadia! / Csirizzel vagy teljes.*"
70 Hajdú 2000. 167.
71 Hajdú 2000.164.; Voigt 1985,1993,1997.
72 Hajdú 2000. 165.; Günther Kapfhammer 1995-ös munkája az egyetlen példa.
73 Bálint I. 1977. 320–321.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

reket, képein is látni, szintén nem kecsegtet semmi olyasmivel sem, ami közbenjárása iránt nagyobb bizalmat gerjeszthetne a szűzi állapotból kikívánkozókban."[74] Katona Lajos Ráfael bibliai eredetű legendájával – Tóbiás könyve –, ahol a démonok hét nászéjszakán ölik meg a vőlegényt –, ezt kapcsolva a szerelmi varázslás szentjeinek történetéhez, keleti és kereszténység előtti hagyományra gondol, amelyet megerősít Luther protestáns bibliai kritikája, amely ezt a kánoni könyvet elhagyja.[75] Katalin napjához 1921-ben Kardos Gyula a cseh verset, változatot is közli.[76] Bálint Sándor ismerteti a *Gömöry-kódex* imáját a szenthez. Archaikus népi imádság az általa bemutatott szabadkai bunyevác ima, melynek magyar fordítását is megadja, egy magyar változat mellett. Ismeri Bátya, Hercegszántó és Mohács sokác imáit. Csepeli sokác változatát Szilárdfy Zoltán gyűjtötte és fordította Bálint Sándornak, aki baranyai bosnyák változatot is bemutat. Noha Bálint Sándor középkori Katalin-köszöntő (1500) adatait is bemutatja, úgy tűnik, hogy a barokk kor tette e dél-magyarországi tájban a szent kultuszát népszerűvé, a hozzáfordulók imái az egyéni kegyesség kibontakozását erősítették. Szőreg temploma, kultusza, a szegedi nagytáj Katalin-kultusza egyben sajátos szakrális tája Szent Katalinnak. Bálint Sándor városkutatásai említik a 18. század végétől meginduló gazdasági és kereskedelmi, polgárosodó város képét,[77] amelyhez értelemszerűen kapcsolódik a szakrális táj karakterének polgárias alakulása.

A folyamatot a református néprajzi táj, Kalotaszeg is prezentálja, ahol a mezővárosi, bánffyhunyadi Katalin-napi névnapköszöntő bálok, családi ünnepek a 19–20. század fordulójától már polgárosodó, Gyarmathy Zsigmondné segítségével a népművészet áruszerű termelésével városi életminták érkeznek, ahol az első jelentős néprajzi kutatások egy eltűnő kultúra megörökítésére vállalkoztak. Fürdőélet, látványos lakodalmak, bálok, városi kereskedelmi utazások Párizs és Bukarest között jelzik a névadási szokások keretében kedveltté vált Katalin név kulturális értékrendjét Szabó Papp Katalin adatközléséből:[78]

„Régebben mikor ANYUKA és ÉDESAPÁM fiatal volt, annak lassan jó 65-70 éve az Erzsébet, Katalin, Márton, András, Ferenc névnapokat köszöntötték, de bál nem volt, csak úgy sorba vették az ünnepelteket utcák szerint és ahol a legjobban érezték magukat, ott tovább tartott a mulatozás, természetesen névnap kántálással az ünnepelt ajtajában!!

Ez csak a fiatalokra vonatkozott, akik nem voltak házasok. A hazasokhoz mar csak a család látogatott el, ez elég érdekesnek tűnik, de ez így volt!

74 Katona 1912. 112.
75 Katona 1912. 213.
76 Bálint II.1977. 493–504, 495–96.
77 Bálint 1956.
78 Bánffyhunyad, 2017. Hálával tartozunk Szabó Papp Katalinnak, aki 1996-tól, a Millenniumi Kalotaszeg-kiállítás és a nagy volumenű tárgygyűjtés munkatársa volt, kezdetben Vasas Samu Tanár úrral, gimnáziumi tanítványaként.

Később már ez a kommunizmus idején egyszerűsödött annyiban, hogy már csak a család es a közelebbi rokonság járt névnapot köszönteni fiatalhoz, házashoz egyaránt. Mára már nagyon leegyszerűsödött pl. nálunk Katalin napot már csak ÉDESÉK, egy komaasszonyom és Gyuszi egyik unokatestvéreik jönnek el. Plusz még az Öcsém fiai, de ők nem igazan időznek nálunk mert az Anyukájuk is ünnepel. Nálunk otthon meg nem volt, mióta Gyuszi felesége vagyok Katalin nap, ha jól emlékszem a középiskolába jártam, valamikor a 70-es évek második felében volt egy névnap, amikor kb. 50 személyt láttunk vendégül, osztálytársak, szomszédok, rokonok és még muzsikás is volt.

A muzsikás az most is el- eljár köszönteni, de nem meghívásos alapon, csak úgy tiszteletből és ilyenkor szokás pénzt is adni nekik! Ez régen is igy volt, hogy a kantálókat kisérte a muzsikás egyik helyről a másikra!!

A leírtak csak itt BÁNFFYHUNYADON voltak igy, ami majdhogy tiszta református közösség. Egy másik érdekes dolog, hogy csak itt HUNYADON volt ez a szokás a környező felszegi falvakban nem, sehol. Mára már átvették BIKALON, SZENTKIRALYON, de inkább ISTVÁN és JÁNOS napkor járnak el köszönteni!!Az ALSZEGEN és KAPUS VIDÉKEN sem járnak névnapot köszönteni, tudom a nagy SOGORNŐMÉKTŐL és az Alszegen a barátnőméktől!".[79]

Néprajzi, folklóranyagban éppen kalotaszegi szövegek között, Vasas Samu–Salamon Anikó gyűjtésében olvashatjuk a kisgyermekek köszöntőjét:[80] „*Én kis furcsa Katus, / Egerek királya /Nem cincogok többé / Mert elfog a macska. /Fordítom kezemet / Egy darab kalácsra,/ Két singes kolbászra. /Aggyanak a tarisznyámba ! / Azért jöttem hozzátok, / Tudom, hogy van pálinkátok,/ Ne is nagyon tagadjátok, / Mert láttam, mikor hoztátok, / Csak az ágyfejébe dugtátok* (Nagypetri, Ágoston János kántor)".

Ugyanitt olvasható az ünnepek rendje: A reformátusoknál húsvétkor is van tánc, húsvéttól Katalin-napig tart a zöld farsang, a nyári mulatságok.[81]

Átmenetet jelent az *iskolai színjáték* a folklórfolyamatok felé, Bálint Sándor közlése nyomán a jezsuita iskoladrámák sorában Homonnán 1615-ben, Pozsonyban 1628-ban, Nagyszombaton 1639-ben, Kassán 1675-ben, Szakolcán 1701-ben mutattak be Katalin-játékot. [82]

Minthogy sokféle iparág választotta *védőül* – bár a céhek a katolikus életben szerepet vállaltak –, a céhes ünnepek a kultuszt a profán tisztelet irányába mozdíthatták el. Elsősorban a bányavárosok, szűcsök, halászok, szegények, ügyefogyottak, árvák, idegenek, vándorok istápolása vált jellemzővé.

Bálint Sándor közzétette Katalin ismert *patrocíniumait,* 1231-től (Esztergom) a jelenig. Ez a Kárpát-medence egészében 92 település, amelyből az Észak-Magyar-

79 Az adatközlő e-mail levélrészlete, 2017.
80 Vasas–Salamon 2007. 257.
81 Uo. 33.
82 Bálint II. 1977. 499.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

országon 60 ismert, ami jól mutatja az iparosodó városok fokozott Szent Katalin-kultuszát.[83]

Időjárásjóslás: Ha Katalin kopog, karácsony locsog, és fordítva. Katalin-ág: az e napon vízbe állított ágak karácsonyra, ha kizöldülnek, a lány férjhez megy. Egyes hiedelmek szerint csak szűzlánynak virágzik ki ága. „A lányok főleg a vőlegényszerző szentet tisztelik Szent Katalinban" – írja Bálint Sándor.

Katalin napján *jóslómondóka*, a leendő házastárs személyére és az időjárásra vonatkozóan, Sóvidéken is ismert. „*Lányok és legények este párnával háromszor megkerülik az asztalt és közben mondják: Párnám rázom / Katalint várom, Ha Katalin kopog, / A karácsony locsog. és fordítva: Ha Katalin locsog, / A karácsony kopog.*"[84]

Katalin-napi zöldágazás férjjósló értelemben él, a kivirágzó meggyfaág jelzi vagy – ha nem virágzik ki – nem jelzi a lakodalmat. „*Ez az a Katalina-ág. Örűtünk nëki, hogy télën is van virág! Mëggyfavirág. Néníkëk aszongyák, hogy: Csak szűzlánnak virágzik ki az az ág! … Mëg azt is, hogy: Az a lány férhő mén, akinek kivirágzik ez a mëggyfaág!*"[85]

Jeles nap: az újborral kezdődő kisfarsang utolsó napja, A hazai németségnél „Kathrein" – ezt követően sem lakodalmat, sem bált nem rendezhettek. A Katalin-bál általánosan minden társadalmi rétegben ismert.

3. *Kata, Kató, Kati, Katica a folklórban*

1. A jezsuita iskolai színjátékok *dramatikus színjátékaink* előzményei lehetnek, így a Brandenburgi Katalin köszöntése drámával 1633-ban a kolozsvári január 1-je ünnepe, Calendae Januarie, a jelenig kiemelkedő télközepi, évkezdő ünnep előzménye lehet.[86] Hasonlóan korai forrásban Katalin-napi dráma bemutatásának története jelenik meg, 1649-ben *Sancta Catharina drámát* mutatnak be iskolai színjátszók. „*Mi pedig megént Szombatba menénk a holott ujabban igen szép comoedia tartatik Catharina császári leányáról, kinek személyét én viseltem, több lévén ott is ötszáz verseimnél. Ekkor is Turzó Mihályné asszonyom öltöztetett fel igen szépen. Azon comoediában is két praemiumot vettem*" – olvashatjuk herceg Esterházy Pál nádor emlékiratában.[87]

A szerzetesrendek iskoláiban a hét művészet egyike, a retorika főtantárgy volt, egyházi használatban a reformáció tette a hitviták révén újra jelentőssé, de újra felvirágzott az ellenreformáció barokk kultuszában. Ez utóbbira példa a nagyszombati jezsuita iskolajátékok retorikai gyakorlata és előadása 1716-ban Aragóniai Katalin királynő válásának történetéről. A királynő gyermekként kötött első házasságában ártatlanul maradva VIII. Henrik felesége lett. VIII. Henrik azonban

83 Bálint II. 1977. 500–501.
84 Barabás 2010. 116.
85 Mohol,1979.; lásd Burány 2004. 219.
86 Staud 1986. 11.
87 Merényi–Bubits 1895. 88.

a konzervatív papság segítségével próbálta házasságát a pápa közreműködésével érvényteleníteni, hogy kedvesét, a protestáns családból való Boleyn Annát, aki fiat szült, feleségül vehesse. A színjáték Aragóniai Katalin királynő 1527–1533-ig tartó, az egyház és főpapjai által bonyolított válásáról szól.[88] Az ártatlan királynőt 16–17. századi portréin apácafejkendőjével ábrázolják. Kivételes az a portré (Lucas Horenbout, 1525 körül),[89] ahol láncon, bilincses majommal ábrázolják. Ez az ábrázolás az egykori ikonográfiában a bűnös, gonosz embert, az ördögöt jelentette, egyben a legyőzött gonoszt is[90]. Noha szentté nem avatták, története – az ártatlan királynő válásáról – fennmaradt a legendáriumok között. A királyné kedvességével, tudásával beleillett a kor királynői képébe. 18. századi kis imakönyvbe való képen apácakülseje jelenik meg. A színjáték fenntartotta a legendát, bár nem derül ki, milyen alkalomhoz kötődött a bemutató, feltehetően iskolai tantervükbe illesztették.

2. Kata megjelenése a szöveges folklórban: jelentős a *líra területén*, és jellegzetes a *gyermekdalokban*. Szerepe az óvodákban, iskolákban ma is közismert: „*Pál, Kata, Péter, jó reggelt / Látod, amott a nap felkelt, / Szól a kakasunk, az a nagytarajú / Gyere ki a rétre, kukuriku.*"

A szentkultusz attribútuma, a kerék is megjelenik dalszövegben: „*Katalinka szállj el / Jünnek a törökök, / Sós kútba tesznek, / Onnan is kivesznek, /* ***Kerék alá tesznek, / onnan is kivesznek****, imhol jönnek a törökök mindjárt… agyon lőnek*".

A gyermekek *táncdalszövege* a „tudás" birtokosai között sorolja fel Katit: „*Hopp, Juliska, hopp, Mariska, / Sej, gyere vélem egy pár táncra, / Sej, gyere vélem egy pár táncra. Fogd a kontyod, hogy ne lógjon, / Sej, hogy a hajtűd ki ne hulljon, / Sej, hogy a hajtűd ki ne hulljon. Sej, hogy a hajtűd ki ne hulljon. / Fordulj bolha csosszantóra, / Járd meg a táncot régi módra, / Járd meg a táncot régi módra. / Így kell járni, úgy kell járni, / Sári, Kati tudja, hogy kell járni, / Sári, Kati tudja, hogy kell járni*".[91]

A *név mágikus erejét* az erdélyi népdal, *Erdő, erdő, erdő…* szövege őrizte meg: Bartók Béla gyűjtése, Jobbágytelke, Maros-Torda megye, 1914, és Kodály Zoltán gyűjtése 1913-ban, Gicén, *Búza, búza, búza* változatban. Hat dalkiadványban is, és gyermekek dalgyűjteményében is szerepel a Kodály-féle változat:[92] „*Erdő, erdő,*

88 Staud 1984. 139. „DIVORTIUM INNOCENTIS REGINAE CATHARINAE /Syntaxis/ Fo. Rhetorica et Poésis quinquies alumnos suos et semel altéra in hebdomadijs, ut vocant declamationibus in scenam produxit non minori cum eruditionis suae, tum praeclarae discipulorum exercitationis commendatione. Nihil ab horum laude classes Grammaticae et Elementáris discessent. Syntaxis tragoediam Catharinae ab Henrico VIII. repudiatae lusit, cui titulum chronographicum praefixit: Divortium Innocentis Reginae Catharinae."

89 https://hu.wikipedia.org/wiki/Aragóniai_Katalin_angol_királynő (2018. 9. 17.)

90 Seibert 1986. 212–213.

91 Szövegét Bartók Béla gyűjtötte Körösfőn is, Kolozs megyében 1908-ban. In: Bartók Gyermekeknek, 28. darab: Sári Kati tudja. A Kolozsvári Református Kollégium kórusa énekli, vezényel dr. Székely Árpád. Forrás: YouTube (2009. okt. 31.)

92 Bereczky et. al. 1984. 30.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

erdő, / Marosszéki kerek erdő / Madár lakik benne, /Madár lakik 12 / Cukrot adnék annak a madárnak, / Dalolja ki nevét a babámnak… / Csárdás kisangyalom, érted fáj a szívem nagyon".

Nyugat-magyarországi elfordulása az *érett leányoknak címzett dal*: „*A bolhási kertek alatt, Kata, / De sok utak vannak arra, Kata. / Minden legény egyet csinál / Akin a rózsájához jár, Kata. / Árok partján rakjál tüzet, Kata, / Forralj nála édes tejet, Kata. / Szeljél bele zsömlebelet, / Azzal kínálj meg engemet, Kata.*" (Bolhás, Somogy megye)[93]

3. Kiemelkedő folklorizáció a Kádár Kata [94] – *A két kápolnavirág, balladája*. „A ballada egyike a legrégebbi magyar balladáknak. De az egymástól elválasztott, halálukban egymásra talált szerelmesek témája olyannyira általános a népköltészetben, hogy balladai megfogalmazása más hazai balladában is megtalálható, a nemzetközi összehasonlítás pedig véget nem érő" – olvashatjuk a *Néprajzi lexikon*ban.[95] Az egyes motívumok, a szülői szigor, bajjelző ruha, sírvirág stb. hasonlóképpen nemzetköziek. Művészi feldolgozásai közül fontosabb Hajdú Mihály *Kádár Kata* című operája. A hasonló című film zenéjét Kodály Zoltán szerezte."[96] Már az iskolai színjáték Aragóniai Katalin királynőjében is a szerelem és a társadalmi rang, helyzet okoz drámai, balladai fordulatokat. Mindez a folklorizációs folyamatok hullámain mozog a folklórballadák történeteiben. Szerkezetében élet-halál, áldás-átok, a társadalmi krízisek lenyomatai.

4. *Népmeséinkben* jelentős korpuszt képeznek a Kata, Kati, Kató szereplőket felidéző történetek. Kiemelkedő a mesék *okos Kata* alakja[97], amelyekben Mátyás királlyal szemben, az őt felülmúló értelmű szegény ember leánya, a próbát kiállva, a mesevilág legmagasabb társadalmi körébe emelkedve idézi fel a szentkultusz okos leányát, a bölcseket legyőző értelemmel bíró mártír leányt, Alexandriai Szent Katalint. Ennek ellentmondó mesetípus a *Bolond Kata meséje,* melyet Nagy Olga Széken több változatában is gyűjtött, a mesemondó az elesettek, szegények történeteit a humor irányában oldja.[98] A mesesor végére illeszthető *Móra Ferenc Tükrös*

93 Bolhás, Somogy megye, Gyermekdalok és mondókák, DVD, CD. Online: *https://bookline.hu/product/home.action?_v=_&type=82&id=8668&gclid=EAIaIQobChMIloboqrjH3QIVB-h3Ch0itQaQEAAYASAAEgIO1_D_BwE*

94 *„Gyulainé Édesanyám, / engedje meg azt az egyet, / hogy elvegyem Kádár Katát, / jobbágyunknak szép leányát."*

95 *Magyar néprajzi lexikon* II. 1979. 705–706.

96 *Magyar néprajzi lexikon – Irod.* Child, F. J.: English and Scottish Popular Ballada (Boston, 1954. 17. sz.); Vargyas Lajos: Researches into the Mediaeval History of Folk Ballad (Bp., 1967); Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien (Berlin, 83. sz. és 101. sz.). (Online: *http://www.mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1753.html* – Utolsó hozzáférés: 2019. október 26.)

97 A mesetípus balladai részlete: *„Köd előttem, köd utánam, Imre királyt megtréfáltam, Itt se voltam, el se mentem, Azt se tudod, mit mért tettem! Nevess rajta, s ismerd be: Okosabb Kati, mint te!"*

98 *Széki népmesék.* Bukarest: Kriterion, 1978. (Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Nagy Olga) Bolond Kati, p. 368; katalógus.

Kata meséje, amely talán a *Tükröm, tükröm, mondd meg nékem – Hófehérke és a hét törpe* –, a Grimm testvérek meséjének hatására keletkezett, nem tűnik e mesetípusba illőnek. A „vadrózsabimbós kalapban magát a víztükörben csodáló Kata… beleesik a vizeshordóba".[99] A mese humorral kezeli a hiú leány városias történetét. Hasonló átdolgozott népmese Wass Albert gyermekeknek készült *Okos Kata* könyve, amelyet erdélyi ihletésű képekkel Dávid Júlia illusztrált, és amely önálló mesekönyvként van napjainkban forgalomban.

Témánkat lezárhatja egy, a folklorisztikában eddig ismeretlen forrás: egy *divatos áru és reklámja,* a *Katica tortabevonó étcsokoládé,* amelyen egy piros pöttyös, babos ruhás leányka a 30-as évek kedvelt népi ábrázolásának vidám alakját idézi fel, jelezve, hogy Katalin szimbolikus megfogalmazásai – szöveg – kép – tárgy – velünk maradnak.

XI. Névadási szokások, a polgári névadás kialakulása

Hajdú Mihálynak a látható tulajdonságok szerint alakult névadások folklórszövegekből származó gyűjteményében Bodori Katica a Tündérszép, Világszép, Virágszépzöld nevek társaságában a kiemelt női szerepet tükrözi.[100] A magyar folklorisztikában Voigt Vilmos kutatásai alapján a magyar folklórnak olyan onomasztikonja áll a kutatás rendelkezésére, amilyenre más nyelvek esetében nincs példa.[101] Folklórsajátosságok a diminutívum (becenév) körében például a kicsinyítő, „miniatürizáló" jegy – Incsulka, Jankica, Trézsike stb. Voigt Vilmos leleménye, amely a bevezetett új szakszó segítségével a családnevekben is elkülöníthető csoportot jelenthet, Hüvelyk Matyi, Babszem Jankó, Tücsök András stb., nagy jelentőségű. Hajdú Mihály kiemeli, hogy a nemzetközi folklórkutatásokban is kivételes a névvizsgálat, elemző névgyűjtés, bemutatás.[102] 2015-ben a Hajdú Mihály emlékére rendezett névkutatási konferencia a legújabb eredményeket mutatja be.[103] A pszichoonomasztika, névlélektan, a névmágia stb. kérdései már a kutatásokban megjelentek. Slíz Mariann összefoglalja a névelméletek, névtani munkák eredményeit. A személynévkutatásban az *Általános névtani kérdések*, *A történeti személynévkutatás* és a *Mai személynevek kutatása* című előadások taglalják a minket foglalkoztató keresztnévadás kérdéseit. „(…) Elmondható, hogy a nevek kutatásával foglalkozók többsége jellemzően inkább nyelvtörténeti, szociolingvisztikai vagy dialektológiai háttérrel rendelkezik, és a névelméleti kérdések iránt

99 Online: *https://www.3szek.ro/load/cikk/38974/mora_ferenc:_tukros_kata* (Utolsó hozzáférés: 2019. október 26.)
100 Hajdú 2000:167
101 Hajdú 2000. 164; Voigt 1985, 1993,1997.
102 Hajdú Mihály, 2000:165,: Günther Kapfhammer 1995-ös munkája az egyetlen példa.
103 Farkas–Slíz 2015.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

kevésbé érdeklődik. A névelmélet ugyanis a fent említett tudományok és tudományágak helyett inkább a grammatikával, a pragmatikával, a jelentéstannal, a filozófiával és a logikával áll kapcsolatban" – írja Slíz Mariann az általános kérdésekhez.[104]

N. Fodor János a történeti személynévkutatásban a történészek és nyelvészek közös munkáját emeli ki. Jelentős korpuszok kerültek kiadásra a középmagyar kor, a reformáció, ellenreformáció névadási rendszeréről vagy területi egységek, tájak névadásának rendjéről. Művelődéstörténeti rendszerbe helyezve is megjelentek névtani kutatások. Kiemelésre érdemes az 1990 után Erdélyben nagy lendülettel megindult családnévkutatás, amely történeti forrásfeltárással lehet egyenértékű. [105]

A modern kori családnévadási szokások, a családnévváltozások, asszonynevek, a keresztnévállomány vizsgálata, becenevek, ragadványnevek, álnévalakulatok – mint a rendszerváltás jelenségei –, kisebbségek, nemzetiségek névadási szokásai – mint a nyelvi-kulturális kapcsolatok feltárása – jelentik a kutatások tárgyait, tartalmait Szilágyi-Kósa Zsófia kutatási beszámolója szerint.[106]

Keresztnevek gyakorisága Magyarországon a 19. századig *(https://hu.wikipedia.org/wiki/Keresztnevek_gyakorisága_Magyarországon_a_19._századig)*	
1400-ig 1. Erzsébet, 2. Katalin, 3. Margit, 4. Anna	
1522 1. Katalin 18% 2. Ilona 15%	16. század 1. Anna 16,8% 2. Katalin 13,82% 3. Margit 9,23%
17. század 1. Anna 15,85% 2. Katalin 14%	18. század 1. Erzsébet 13,89% 2. Anna 13,06% 3. Katalin 12,09%
1770–1780 Debrecenben	
Református 1. Sára 32,61% 2. Erzsébet 23,37% 3. Mária 20,27% 18. Katalin 0,04%	Katolikus 1. Anna 22,67% 2. Mária 15,33% 3. Klára 6,67% 5. Katalin 6%
1895–99 Budapest 60 000 adatból 11. Katalin 1,23%	

104 Slíz 2015. 93–115.
105 N. Fodor 2015. 122–123.
106 Szilágyi-Kósa 2015. 145–165.

A kutatás kérdései között szerepel a névadási szokások ismeretének hiánya a *történeti időben*. A családnév esetében kérdéses, hogy vajon jelző vagy családnév áll a keresztnév előtt, melynek eldöntését esetleg segíti a kisbetű-nagybetű használata, melynek eldöntése a közreadó döntése, mindenesetre előfordulhat egyszerre mindkét megjelenése. A „Kádár Kata balladában, ahol a címszereplő neve aligha foglalkozásra utaló családnév (nő lévén foglalkozásjelölőre nem is gondolhatunk), hanem keresztnévi eredetű családnév az ősi tisztségnévből eredő személynévből úgy lett családnév, mint a Gyula vagy valószínűleg a Szabolcs esetében" – véli Hajdú Mihály.[107]

2. Történeti források névmutatói egészíthetik ki, finomítják a statisztikákat, így az 1429–1702-ig feldolgozott soproni boszorkányperek névmutatójában az alábbi Katalin nevek jelennek meg, ami jelzi, hogy a név megjelent a „deviáns, perbe vont, a peremre szorult" soproni német társadalmi rétegben is: Bauer Catharina, német, lutheránus, Sopron, 1630, polgárasszony = boszorkánysággal gyanúsított személy; Knoll Catherina: német, katolikus, boszorkánysággal gyanúsított, 1634; Eisler Catherina, német, lutheránus, polgárleány, 1630; Himmelmann Catharina német, katolikus, Sopron, polgárasszony, 1702, tanú; Posch Catherina, német, katolikus 1592 polgárasszony, tanú, Sopron; Prendtl Catharina, német, katolikus, 1642, tanú; Hüllerin Anna Catharina**,** német, katolikus, 1656, Sopron; Kuger Catharina, magyar, katolikus, 1655, Sopron; Wagner Catharina, német, katolikus 1528, gazdaasszony.[108]

A felekezeti megoszlás a név felekezetközi használatát mutatja a 16–17. századi Sopron német polgárságában. A polgárok névválasztását már valószínűleg nem a szent kultusza diktálja, bár a 9 vádlott között csupán kettő lutheránus.

Áttekintve egy zömében magyar táj boszorkányperanyagát, Veszprém megyében Vaszar és Győr helységekben 1759. augusztustól december 14-ig tart Németh Kata bába és Horváth János tudós pásztor elleni bűnper.[109] Hatalmas tanúvallomás-anyaggal alátámasztottan az alábbi vádakat veszi számba, amely alól királyi leirat ad felmentést: megvesztésbeli betegségek, kéréseit nem teljesítőket megbetegítette, emberi, marhabeli károk. A vádak szerint mindketten valóságos boszorkányok, árpabeli kár, abrosz elvesztése gyanúra gyermeke halála, betegségek és halál okozása, farkas megöli a lovakat, gyermekágyas halála, tudálékos rontó asszony, gyógyító asszony. A férfi, a tudós pásztor küldött farkas is, rontó eszközei méhanyafű, szentelt tömjén, szentelt viasz. A pápai Lutor Kata koldus forgószéllel bemegy a házakba, a megrontottakat fürösztötte, nyomkodta, meggyógyította. Küldött farkas felismerése: ebek nem ugatják meg, csordás korában farkas képében is járt. A boszorkányperek névanyagában egy nagyobb földrajzi területen

107 Hajdu 2000. 167.
108 Tóth G.–Németh 2011.
109 Tóth G. 2005. 426–471.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Máramaros, Trencsén, Túróc, Vas, Veszprém, Zala és Zemplén vármegyékben a 17–18. században 15 Katalin keresztnevű vádlott szerepel[110], ami a perek mennyiségéhez képest nem jelentős, mégis nevezettek perei terjedelmesek, kiemelkedőek a vádak mennyiségét illetően is. Ha ezen vádlottak egy része már nagyobb területen „dolgozik", elérve a korszak „vagabundus" megjelölését, mindenképpen a társadalom alján-peremén élnek. Ezt erősíti meg Sz. Kristóf Ildikó tanulmányában,[111] amelyben egyetlen asszony, Csízmadia Kata perét és életét mutatja be. A „lélekláto" Szeged és Eger városában és a környékén való működése meglepően mutatja a kultusz jellegzetes földrajzi megjelenéseit a 18–19. században. A szerző észrevételét, azaz a csalások mögött feltételezhető egyházi kezdeményezéseket, megerősíti a Mezőkövesden feltárt Szegények étetése szokása, melyet egyházi támogatással tartottak fenn a 20. század utolsó harmadában.[112]

A keresztnevek gyakoriságának kronologikus statisztikája szerint a 16. században a legmagasabb a Katalin név használata, 17–18%, és egyházi irodalmi kultusza ebben az időben lesz jelentős. A Katalin-név-adás csökkenését ellensúlyozza további női szentek, így Szent Borbála, Szent Anna, Szent Erzsébet alakjainak népszerűvé válása, amely talán a női kolostorok széles körű európai terjedésével értelmezhető. A 18. századra bekövetkező mentalitásváltozásoknak fokozottan a világias modellek felé fordulásával, a világi elit névválasztásával a társadalom alsóbb rétegeiben lesz gyakori a Katalin-név-választás, amelynek 12%-os megjelenése a névadások gyakoriságában a harmadik helyet jelenti. A 19. században a reformátusok körében 0,04%, szinte eltűnőfélben, míg a katolikus populációban még 6%-ban van jelen a Katalin név, talán összefüggésben azzal, hogy a keresztelés a katolikus egyházi szabályok szerint csak szentek, bibliai nevek adását fogadta el. 1895–97 között már ennek ellenére is 1%-nyi adatot találtak 60 000 névadási adat között. A név megjelenése a folklórban éppen ebben az időszakban, a 19. század közepétől tapasztalható, mutatva annak kettős értelmezését, mind a kiemelkedően jelentős, szép, okos nő, mind a buta, ügyetlen nő esetét, negatív használatát, amely ez időtől felerősítette a névhasználatban a profanizálódás folyamatát.

A kultúraváltások az évszázadok során nyelvi, képi, tárgyi megjelenésekben mutatják a szakralitásban és a profán értékrendben a szenttisztelet, a női szerep megjelenése változatainak mozaikjait. A folyamatot és annak elágazásait a hivatott szaktudományok – irodalom, művészet, folklór – területéről eredő kutatási eredmények segítségével próbáltuk meg bemutatni. A kereszténnyüldözés utolsó évszázadaiban, a 3–4. században alakult ki Szent Katalin legendája és tiszteletének története, amely a 9. századtól emelkedett az egyházi értékrend szerinti írásbeliség szintjére, elindítva a női szentek befogadásának korszakát, a mártíromsághoz illeszkedő keresztény tűrés, bölcsesség, befogadás, diakónia, tanítás értékeit, s men-

110 Tóth G. 2005. 5–21.
111 Sz. Kristóf 2000. 12–17.
112 Kresz 1973. 699–705.

talitásbeli váltásait. A legenda és variánsai olyan királyi, fejedelmi, polgári és köznépi megfogalmazásokat képviselnek, amelyek európai és Kárpát-medencei értelmezésekben is mind a szakralitás, mind a profanizálódás útjain napjainkig nyomon követhetők. Ez az áttekintés csupán kísérletnek tekinthető a kulturális változások töredékes bemutatására.

Szakirodalom

BARABÁS László
2010 *Forog az esztendő kereke. Sóvidéki népszokások.* Marosvásárhely: Mentor Kiadó.
BÁLINT Sándor
1956 Az építőművészeti klasszicizmus és romantika szegedi korszaka. *Tiszatáj* X. 4. 272–276.
1977 *Ünnepi kalendárium. I–II.* Budapest: Szent István Társulat.
BENKŐ Elek
2004 *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban. A Kolozsvárba olvadt Szentpéter falu emlékei.* Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása (Erdélyi Tudományos Füzetek, 248).
BERDE Károly, Dr.
2005 *Adatok Nagyenyed szellemi néprajzához.* Marosvásárhely: Mentor Kiadó. (Szerk. és bevezeti: Rancz-Gyárfás Zsuzsanna)
BERECZKY János–DOMOKOS Mária–OLSVAI Imre –PAKSA Katalin–SZALAY Olga
1984 *Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai.* Budapest: Zeneműkiadó.
BERNÁTH Béla
1981 A magyar népköltés szerelmi szimbolikája. In: *Előmunkálatok a magyarság néprajzához 9.* Budapest, 16–87.
BURÁNY Béla
2004 *A juhászok így élnek, úgy élnek. Egy juhászcsalád szellemi népi hagyománya.* 1. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
CSÁSZÁR Elemér
1912 Katona Lajos élete. In: *Katona Lajos Irodalmi tanulmányai. I–II.* Budapest: Kisfaludy Társaság, 5–107.
ELIADE, Mircea
1997 *Képek és jelképek.* Budapest: Európa Könyvkiadó.
FARKAS Tamás–SLÍZ Mariann (szerk.)
2015 Magyar névkutatás a 21. század elején. *Hajdú Mihály emlékére rendezett konferencia*, Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság–ELTE Magyar

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. (Online: *Documents/tárgyak%20világai/Hajdú- névkutatás-21.%20sz.pdf* – Utolsó hozzáférés: 2018. július 4.)

FORSTER Gyula

1905–1918 *Magyarország műemlékei I–IV*. Budapest: Műemlékek Országos Bizottsága.

GARAS Klára

1991 18. századi osztrák mesterek művei Magyarországon. A *Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve. Művészettörténeti Tanulmányok Mojzer Miklós 60. Születésnapjára.* Szerk: Takács Imre–Buzási Enikő–Jávor Anna–Mikó Árpád. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 193–198. (Online: *http://mandadb.hu/common/file-servlet/document/37091/default/doc_url/mng_evk_1991_garas_193_198_s06.pdf* – Utolsó hozzáférés: 2018. június 29.)

HAJDÚ Mihály

2000 Családnevek folklór szövegekben. In: Balázs Géza–Csoma Zsigmond–Jung Károly–Nagy Ilona–Verebélyi Kincső (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Folklór – irodalom – szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára.* I. Budapest: ELTE BTK, 164–171.

HOFER Tamás

1983 A „tárgyak elméletéhez". Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése. In: *Népi kultúra – Népi Társadalom* XIII. 29–64.

HORVÁTH Cirill

1933 A verses Katalin-legenda, a szabadgondolkodás és neoplatonizmus. *Irodalomtörténeti Közlemények* XLIII. 2. 193–198.

HORVÁTH János

1931 *A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig.* (Online: *http://mek.oszk.hu/16800/16843/16843.pdf* – Utolsó hozzáférés: 2018. május 5.)

GECSE Annabella

2010 „Szent" tárgyak rendszere – profán tükörben. A vallásos érzés tárgyi megnyilvánulásai egy közösség életében. *Szemle* XII. 2. 107–126.

JÁSZAI, Géza–KESSEMEIER, Siegfried (Hrsg.)

1993 *Imagination des Unsichtbaren.*1200 Jahre Bildende Kunst im Bistum Münster. Münster: Landschaftsverband Westfallen-Lippen, Westfalisches Landesmuseum Münster.

KAPFHAMMER, Günther

1995 Stilistische Funktion der Namen in Märchen und Sagen. In: *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik I/I–II.* Berlin–New York: Ed. Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger, Ladislav Zgusta, I. 573–586.

KARDOS Tibor (szerk.)

1943 *Legendák Könyve,* Budapest: Ardói Kiadó

KATONA Lajos
1912a Irodalmi tanulmányai I–II. Kiadja a Kisfaludy Társaság. Budapest: Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. (Császár Elemér szerkesztésében és életrajzi bevezetőjével)
1912b Eladó leányok napja. (November 30.) In: Katona 1912a, 309–315.
1903a Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Budapest: Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. (*Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből.* XVIII. 5. 1–96.)
1903b Alexandriai Szent Katalin verses legendája. *Akadémiai Értesítő* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia) XIV. 157–168. füzet, 58–74. (Online: *https://core.ac.uk/download/pdf/35145518.pdf* – Utolsó hozzáférés: 2019. 1október 23.)
KOLTAY-KASTNER Jenő
1956 A Königsbergi Töredék kérdéséhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* LX. 2. 130–137.
KŐSZEGHY Péter
2004 A humor a 16–17. századi magyar irodalomban. *Műhely Balkon* XI. 5. 39–52.
KŐVÁRI Krisztina
2002 Alexandriai Szent Katalin verses legendája. *Palimpszeszt* 16. (Online: *http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/01.htm* – Utolsó hozzáférés: 2018. április 28.)
KRISTÓF Ildikó
2002 Léleklátó asszony köröztetik. Csizmadia Kata praktikái Szegeden, Egerben és egyebütt a 18. században. In: Csonka-Takács Eszter–Czövek Judit–Takács András (szerk.): *Mir-Susné-Xum. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére I*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 12–17.
KRIZA Ildikó
1976 A középkori hagyomány továbbélése a mai folklórban. Budapest: *Népi kultúra – Népi Társadalom* VII. 261–280.
1979 Kádár Kata. In: *Magyar néprajzi lexikon* 2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 706–707.
1982 *A legendaballada*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
KÜLLŐS Imola
2012 *Közkézen, közszájon, köztudatban Folklorisztikai tanulmányok* Budapest: Akadémiai Kiadó.
LENDVAI KEPE Zoltán (szerk.)
2008 *Lendva polgárosodása, nyomdászata és ernyőgyártása.* Lendva: Galéria-Múzeum. (Lyndvamuseum 2.)
LOVÁSZ Irén
2010 Az imádkozásról. Nyelvészeti-pragmatikai és kulturális antropológiai megközelítés. In: Barna Gábor (szerk.): *„Nyisd meg, Uram, szent ajtódat…”*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. Budapest: Szent István Társulat, 3–25.

MADAS Edit–HAADER Lea

2012 *Érsekújvári kódex* 1529–1531. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet–Tinta Könyvkiadó (Régi Magyar Kódexek 32.). Bevezetés: pp. 7–59.

Magyar néprajzi lexikon. I–V. 1977–1982 (Online: *http://www.mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1753.html* – Utolsó hozzáférés: 2018. április 28.)

MERÉNYI Lajos–BUBITS Zsigmond

1895 Herczeg Esterházy Pál nádor 1635–1713. Budapest: Magyar Történelmi Társulat Kiadása.

N. FODOR János

2015 Történeti személynévkutatás. In: Farkas Tamás–Slíz Mariann (szerk.): *Magyar névkutatás a 21. század elején. Hajdú Mihály emlékére rendezett konferencia.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság–ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, 115–145.

NAGY Olga

1978 *Széki népmesék.* Bukarest: Kriterion.

OTROKOCSI NAGY Gábor

1937 *A misztika kódexirodalmunkban.* Debrecen, Református Kollégiumi Tanárképző.

PINTÉR Jenő

1928 *Magyar irodalomtörténet I–II.* Budapest: Franklin Társulat (Képes kiadás).

PÓCS Éva

2008 Ing, palást és meztelenség: adatok az öltözködés szimbolikus vonatkozásaihoz. In: Uő (szerk.): *Tárgy, jel, jelentés.* Budapest: L'Harmattan, 170–206. (Studia Ethnologica IX.)

PUSKÁS Bernadett

2008 *A Görögkatolikus Egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás.* Budapest: Szent Athanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola.

SÁNTHA György

1934 *Bizánci harcos szentek.* Budapest (Magyar–Görög Tanulmányok 22.)

SEIBERT, Jutta (szerk.)

1986 *A keresztény művészet lexikona.* A magyar kiadást szerkesztették: Körber Ágnes, Marosi Ernő, Szilárdfy Zoltán, Végh János. Budapest: Corvina.

SEARLE, John

1969 *Speach Acts.* Cambridge: University Press.

SOÓS Sándor

2006 *Apácamunkák, 17–20. század.* Esztergom: Keresztény Múzeum.

SPAMER, Adolf

1930 *Das kleine Andachtsbild, vom XVI. bis zum XX. Jahrhundert (mit 314 Abbildungen auf 218 Tafeln).* München: Bruckmann Verlag.

STAUD Géza
1984 *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. (1561–1773).* Budapest: az MTA Könyvtárának kiadása.
SLÍZ Mariann
2015 Általános névtani kérdések. In: Farkas Tamás–Slíz Mariann (szerk.): *Magyar névkutatás a 21. század elején. Hajdú Mihály emlékére rendezett konferencia.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság–ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, 93–115.
STOLL Béla
1962 A pajkos ének és a népköltészet. *Irodalomtörténeti Közlemények* LXVI. 2. Budapest: MTA, 180–192.
SZACSVAY Éva
1996 *Üvegképek*. Budapest: Néprajzi Múzeum. (Catalogi Musei Ethnographiae 2.)
2011 *Szobrok.* Budapest: Néprajzi Múzeum. (Catalogi Musei Ethnographiae 18.)
SZILÁGYI-KÓSA Anikó
2015 Mai személynevek kutatása. In: Farkas Tamás–Slíz Mariann (szerk.): *Magyar névkutatás a 21. század elején. Hajdú Mihály emlékére rendezett konferencia*, Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság–ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, 93–115.
SZILÁRDFY Zoltán
1996 *A magánáhítat szentképei a szerző gyűjteményéből I. 17–18. század.* Szeged: Néprajzi Tanszék. (Devotio Hungarorum 2.)
2001 Szó és kép. Az archaikus szent szövegek tükröződése az ikonográfiában. In: Barna Gábor (szerk.): *„Nyisd meg Uram szent ajtódat…" Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára.* Budapest: Szent István Társulat, 267–287.
TERDIK Szilveszter
1995 A Legszentebb Istenszülő Elszenderülésének ikonja. *Pannonhalmi Szemle* III. 1. 105–117. (Online: *http://byzantinohungarica.hu/sites/default/files/psz.pdf* – Utolsó hozzáférés: 2018. augusztus 17.)
TIMKÓ Imre
1971 *A keleti kereszténység* . Budapest: Szent István Társulat.
TOLDY Ferenc
1855 *Alexandriai Szent Katalin verses legendája.* Pest, Landerer és Heckenast Nyomda.
TÓTH G. Péter (szerk.)
2005 *A magyarországi boszorkányság forrásai IV.* Budapest: Balassi Kiadó.
TÓTH G. Péter–NÉMETH Ildikó (szerk.)
2011 *Soproni boszorkányperek./Ödenburger Hexenprocesse 1429–1702.* Budapest: Balassi Kiadó.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

UJVÁRY Zoltán
1980 Népszokás és népköltészet. Válogatott tanulmányok. Debrecen (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Évkönyvei 35.)
VARGYAS Lajos
1994 *Magyar vers – magyar nyelv*. Budapest: Kráter Műhely Egyesület kiadása.
VASAS Samu–SALAMON Anikó
2007 *Kalotaszegi ünnepek.* Pomáz: Kráter Kiadó.
VOIGT Vilmos
1985 A magyar mesei tulajdonnevek kis onomasztikája. *Névtani Értesítő* 10. Budapest, 116–27.
1993 Tulajdonnevek a magyar népmesékben *Névtani Értesítő* 15. Budapest, 317–320.
1997 Új eredmények a magyar folklorisztikai névtudományban. In: B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály (szerk.): *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai 1995. aug. 28–30. I–II.* Budapest–Miskolc, 519–24. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209.)
2000 Volt-e strófikus líra a magyar népköltészetben 1603 előtt? In: Uő: *Világnak kezdetétől fogva. Történeti folklorisztikai tanulmányok.* Budapest: Universitas Kiadó, 169–185.
VOLF György
1885 Érsekújvári codex. In: *Nyelvemléktár 9–10*. kötet.
1876 Érdy codex. *Nyelvemléktár 4–5.* kötet.
VORAGINE, Jacobus de
2004 Alexandriai Szent Katalin. In: *Legenda Aurea.* Szerk., ford.: Madas Edit, Bárczi Ildikó. (Online: *http://mek.niif.hu/04600/04626/html/index.htma* – Utolsó hozzáférés: 2018. április 28.)
WEINBERGER, Martin
1925 *Die Formschnitte des Katherinenkloster z. Nürnberg. Ein Versuch über die Geschichte des frühesten Nürnberger Holzschnitts.* München: Münchern Drucke.
WOLOSZ, Robert
1993 *Tulajdonnevek a magyar balladákban, gyermekmondókákban és archaikus imákban.* Budapest: ELTE.
WOLOSZ, Robert
1994 *Tulajdonnevek a magyar közmondásokban Margalits Ede Magyar közmondások és közmondásszerű szólások című gyűjteménye alapján.* Budapest: ELTE.

SFÂNTA ECATERINA DE ALEXANDRIA: LEGENDE, CULTE, OBIECTE
Comunicația sacră verbală și nonverbală prezintă amintirea și sărbătorile sfinților prin structuri complicate. Sfânta Ecaterina de Alexandria, virgina martiră, femeia învățată și învățătoare, simbolul bunătății și curajului, unul dintre cei paisprezece sfinți ajutători (decedată la 24 noiembrie 305) are un legendar foarte bogat, care din Evul Mediu, prin epoca renascentistă și baroc, apropiindu-se de cultura populară din secolele XIX–XX, prezintă un univers material al obiectelor la fel de bogat, care se stratifică prin numeroase interpretări și funcții în cadrul relațiilor congregaționale și sociale. Scopul studiului este prezentarea acestui univers al obiectelor ce apare în sistemul comunicațional al legendei. Analizează mesajele textelor, rugăciunilor, picturilor, pozelor, sculpturilor și reliefelor inspirate din legenda sfintei, precum și riturile, evenimentele, obiceiurile care reflectă diferențierile sociale și procesul profanizării.

ST CATHERINE OF ALEXANDRIA: LEGENDS, CULTS, OBJECTS
Sacred verbal and nonverbal communication presents the memory and feasts of the saints in complicated structures. St Catherine of Alexandria, the virgin martyr, woman of knowledge and teacher, a symbol of goodness and courage, one of the Fourteen Holy Helpers (died on the 24th of November 305), has a very rich legendary, which starting with the Middle Ages, through Renaissance and Baroque, to the popular culture of the 19th–20th century shows a similarly rich material universe, stratified in different interpretations and functions of congregational and social relations. The aim of the study is to present this universe of objects that appears within the communicational system of the legend. It analyzes the messages of texts, prayers, pictures, images, sculptures and reliefs inspired by the legend of the saint, but also the rites, events, customs reflecting social differences and the process of becoming profane.

© www.kjnt.ro/szovegtar